Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

43 ХОНУКТА АЪШ-ЧЕМ ЧОККА

КАТМАНДУ. (СЧТА-ныц корр. Сергей Буланцев). Барык бүдүн чартык ай иштинде чүгле хар чип тура кижи дириг артар бе? Бистерге суг, өртектериц калчаалыг өзүлдезиниц үезинде чүү чинрил деп айтырыгга кызаткан кижилерге сонуургаачыг хире бо айтырыгга Австралия чурттуг Джеймс Скотт чогумчалыг харыны берген. Ындыг ужур аңаа тавырышкан.

Эрткен чылдың декабрьда-ла 22 харлыг ол даг үнүкчүзүн Гималай дагларының бир бедиктериниче орукка агаарның баксыраны оруктан астырган. Каш хонук иштинде харлыг даглларга тоган-тоган, кескинди хлеб безин чок арткан Джеймс бир куйга таваржы берген. Аңаа ол барык 40 хонган, хар-биле аштаарын болгаш суксаарын базып келген. Кайы хире үр үе эрткенин безин санап шыдавас апарган Джеймс каш хонук бурунгаар вертолет даажы дыңнап каан, куйдан пат боорда үнген үнүп келген. Алды неделя дургузунда ону дилеп келген, кандыг-даа идегели читкен камгалакчылар ону ынчаар харын-даа тып алган.

Ам оон кадыы орталаныр кел чыдар. «Райзинг Непал» солунуң бижээни-биле, аңаа ам дээрезинде чагыртпаан Гималайның сүвүрлериниче алган үнериниге ол шиитпирлиг.

ЧАЗАКТАР БАШТЫҢНАРЫНЫҢ ХУРАЛЫ

МОСКВА. Хамаарышпас күрүнелер демнежилгезиниң (ХКД) кежигүннери чурттарның чазактар баштыңнарының хуралы Москвага февраль 8-те болуп эрткен.

Аңаа ХКД чурттарының экономиканың чамдык адырларының талазы-биле кады ажылдажылгазын тодарадып турар беш документиге ат салган. ХКД-ниц 11 чурттарының чазак баштыңнары хуралга киришкен. Украинаның делегациязы түгле чөпшээрежир эргелиг келген.

Садыг-экономиктиг кады ажылдажылга, кайы-кайызынга продукция бээриниц, чурттар аразынга өртектерни ажыглап тура, орулгалыг болурунуң деннелиниц талазы-биле белеткеттинген дугуржулгаларга ат салыры бүтпээн, оон орнунга ол айтырыгларны шуптузун хаара тудуп турар дугуржулганы чоокку үеде белеткээрин дугурушканнар. Демнежилгениц чепсектиг күштерин акшаландырарының талазы-биле айтырыгны чугаалашса-даа, ол талазыбиле шиитпир хүлээп алдынмаан. Чазактар баштыңнарының чөвүлелиниц ажылчын болүүн (ында 100 хире кижи кирип турар) акшаландырарының дугайында шиитпирни хүлээп алган.

Демнежилгениц чазактар баштыңнарының дараазында хуралын март 13-те Москвага чыылдырары шиитпирлээниер.

РОССИЯНЫҢ ХООРАЙЛАРЫНГА МИТИНГИЛЕР

МОСКВА, февраль 9. Хостуг Россия шөлүнге 1991 чылдың августан бээр мындыг хөй кижи чыылбаан. Россия чазаан, Москваның күүсекчи эрге-чагыргаларын, Ельцин-Гайдарның үндезин экономиктиг реформаларын деткиир—Ак бажың чанынга ол хүн эрткен митингиниц лозунгуларының кол утказы ындыг.

Россияның чазаанда шургуп кирип алган партократтар демократтыг реформаларны боттандырарынга шаптыктап турар, ынчангаш СЭКП-ни доп-дораан суттаар. «Сахаровтуң конституциязын» эгидер. Россия Президентизиниц администрациязының баштыңы Юрий Петровту ажылындан чайладыр, экономиктиг реформаларны дургедедир дээн негелделергиг резолюцияны митингиниц киржикчилери хүлээп алган. Ол митингиге 30 муң ажыг кижи киришкен.

Политиктиг партияларның болгаш шимчээшкиннериц коалициязының, «Күш-ажылчы Москва» деп хөй-ниити шимчээшкининиц кыйгырыы-биле муң-муң москвачылар ол хүн Манеж шөлүнге чыылган. Ол митингиниц киржикчилери Борис Ельцинниц чазааның халажырын, ССРЭ-ниц улус депутаттарының онза съездизин чыылдырарын негээн. Манеж шөлүнге болгаш кожазында кудумчуларга 100 муң хире кижи чыылган. Чысхаалганвар Россияның удуртулгазының экономиктиг политиказын шүгүмүүлеп, чөптүг чорукту болгаш социал магадылалдарны, эмин эрттир улгаткан өртектерни бадырарын негеп турган.

Санкт-Петербургка Орду шөлүнге колдуунда халаылгада болгаш шериг албанында офицерлер чыылган. Олар шериги тус-туста чара тыртарынга, чурттуг буурап дүшкенинге удурланганнар.

Сибирьниц болгаш Уралдың хоорайларынга эрткилээн чысхаалларга Ельцинниц чазаан деткип-даа, шүгүмчүлеп-даа турган черлер бар. Чижээ, Ангарскиге, Красноярскиге, Новосибирскиге, Екатеринбургка, Челябинскиге митингилериниц киржинчилери чазактың халажырын негээн, күш-ажылдың кижилерин дем каттыжылгазынче ыйгырып, өртектер өзүлдезинге, чонну ядамык амыыралче чыгатканынга удурланган. Кировтуң, Казаньның чурттакчылары чазактың экономиктиг реформаларынга удурланып, өртектерни шеглээрин, шалыны өстүрерин негээн.

(РИТА-СЧТА).

БИСТИҢ КОЖАЛАРЫВЫСТА

УЛАН-УДЭ. Америк хөредгитен, хөй-ниити ажыл, дакчы Джаб Бурхановка оон Бурятияже алп-чоруу сагышка мирбээн түцилдерлиг болган. Республиканың чазаа аалчыга бодунуң бүзүрел бижиин тывыскан. Ол документ өзүгаар Д. Бурханов АКШ-ка Бурят ССР-ниц ажылагыйжы болгаш экономиктиг эргеажыктарын төлөлээр бүрүн эргелерлиг. Ындыг чергелиг ажыл-чорудулганың дуржулгазы ында бар. Джаб Бурханов Моол Арат Республиканың үлетпүр болгаш садыг министерствозуниц консультантызы боон турар. «Чаа ажыл талазыбиле мээн баштайгы базылым болза, Американың кол-кол университеттеринге Забайкальеден аныяк специалистерни өөредирин организастаары болур» —деп, ол медеглээн.

• • •

УЛАН-УДЭ. Соңгу Атлантика шериг блогунуң «Боинг-707» самолёду оон аэропортунга кээп хонупкан. Ол Бурятияга мурнундагы ССРЭ-ниц республикаларынга гуманитарлыг дуза көргүзер талазы-биле НАТО-нуң дүштүрүлге чөвүлелиниц төлөлекчилерин чедирип эккелген. Олар Бурятияның чазаанда төлөлекчилери-биле ужурашкан, дузаны чедирип эккээринин база хуваарының талазы-биле айтырыгларны чугаалашкан. Гуманитарлыг чүүктүг баштайгы самолёт Улан-Удэге февральдың айнын он хонуунда чедип келир.

• • •

АБАКАН. Хакас республиканың студентилер отрядтарының штавының чанында аныяктар күш-ажылының бирказы тургустуган. Аңаа күш-ажылчы базымын эгелеп турар аныяк кижи бүрүү бүрүткедип ап болур. Кижи бүрүзүнүн тускай карточказынга ажыл чок кижи кандыг ажылга ажылдаар күзелдини, неделяда чеже шак ажылдап болурун, кайы хире шалыныг болуксап турарын айтыр.

Бирканың ажылданчылары ол медээлерни будурулгелерниц болгаш организациялардың чагыглары-биле тулгаштырар. Ийи талага тааржып турар болза, аныяк кижиге тодаргай социал магадылалдарны тургузуп турар ажылга кирер бижикти бээр.

Амгы үеде сезоннуг ажылдарга кижилер хөй негеттинип турар. Чижээ, тудут, амыдырал хандырылгазы, таңнынын албаны, почта чедирилгези. Бир эвес бирканың ажыл-чорудулгазы орулгалыг аладар болза, оон чамдыкын аныяктарга чаа ажылдаар черлер тургузарынче угаар.

(РИТА—СЧТА-ныц корр.).

ОНЗА БАЙДАЛДАР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ КОМИТЕТ КИРЖИП ТУРАР

МОСКВА, февраль 6. (РИТА-СЧТА-ныц корр. Александр Красулин). Тывада сарлыкка дегген мал чумазын өске девискээрлерже таратпас — ындыг сорулганы Россия Федерациязының Президентизиниц чанында хамааты камгалалының херектериниц, онза байдалдарның болгаш бойдус халаптарының уржуктарын чайладырының талазы-биле күрүне комитединиц тускай бөлүүнүң мурнунда турган. Мугур-Аксының девискээринде 52 кижи ам барык неделя ажыг хуусаада ажылдап турар деп, комитеттиц даргазының оралакчызы Юрий Воробьев РИТА-СЧТА-ның корреспондентизинге дыңнаткан. Оларның аразында Москвадан болгаш Красноярскиден даг үнүкчүлери камгалакчыларның ийи бригадазы, медицина-биология айтырыгларының институдунуң, ССРЭ-ниц мурнундагы хамааты камгалал штавының специалистери кирип турар.

Тывадан сарлыктарга дегген билдинмес аарыг дугайында дувренчиг медээлер кээп эгелээн үеден, эрткен чылдың декабрь ортан үезинден, ында байдалды хайгаарап турар бис деп, Ю. Воробьев чугаалаан. Чуманың бир хевири болган ол аарыгга удур Россияның Кадзэ ажыл-агый министерствозу шыңгыы хемчегленни ап келген. Бөгүнге чедир 1500 ажыг сарлык ол аарыгдан өлген. Мындыг байдалдыг аарыг чурт иштинге 1928 чылдан бээр таварышпаан. Айылдыг аарыгның девискээринде бүгү мыйыстыг бода малдың вакцинациязын (сыкыртыышкынын) чоруткан. Ынчалзажок час кел чыдары-биле холбаштыр өлген сарлыктарның сегин эрээн хар суларының чүй шаап, аарыгны өскээр улам тарадырының айылы тургустунуп турар. Ынчангаш бистин комитединис ында киржи бергени ол. Байдалды нарыыдадып турар чүве чүл дээрге, сарлыктарның сеги чедери берге кашпал, бизеи черлерде дошта, харда чыпшына доңуп калганы болур. Моол девискээринде безин бар. Оларны оортан чедип алыры, тускай черлерге барып хөмери дыка айыылдыг ажыл, ону чүгле даг үнүкчүлери камгалакчылар кылып болур.

Бо хүннерге чедир сарлык сектерин уштуп, хөмер ажылдар адакталып турар. Кончуг берге черлерден чус ажыг сектерни ужулган, хөөп азы узуткаан. Бо ажылдарны февраль 15-не чедир доозары көрүнген деп, Ю. Воробьев түкнээн.

Номчукчуларның эскериглери

ИЛЕРЕДИП ТЫПСЫН

Мен солунга чүве-даа бижип көрбээн мен. Январь 25-те «Шыңга» үнген «Үндүр сөөртүрүн кызыгаарлаан соонда» деп эгелиг чүүлдү номчаан, моңу биживес аргам чок болду.

Бо берге үеде Тываның кайы-даа булуңунда аъш-чемни нормалап, талоннай берген болгай. Бир кээрде эвээш вермишель, конфета келир. Бир айда келбейн-даа баар. Чамдык улус чаңгыс кил вермишель тыппайн орда, чамдык хамаатылар шоодай, харжаа-биле кайыын ап турар чоор? Кайда ындыг шоодай-шоодайыбиле берип турар болганы ол? Кымнар оларга ынча көвейни берип турар чүвел? Ону тодараткаш, шак ол улуска база хемчеген онаа болза эки.

Урана СҮКТЕР.
Чаа-Хөл суур.

АКТЫ АК, КАРАНЫ КАРА ДЭЭР

Суурувустуң чунар-бажыныңның ниити байдалын солунче бижикседим. Хандагайты суурда чаңгыс-ла чунар-бажынныг бис. Ол дээрге хөй-ниити чери-ле болгай. Аңаа кандыг кижилер чунуп келбес дээрил.

Оон байдалын көөрге, ишти хирлиг, ону аштаптар кижи чок. Билетти кандыгдаа кижиден садып алырдыр бис. Бичии уруглар-даа садып турар. Ол та кассири, та кандыг ажылдакчызы чүве.

Чамдыкта кижи эскерип олурарга, чунуп келген чамдык хамаатылар биледин садып албайн, аңаа-ла киргеш, чунуп алгаш чоруй баар боор-дур. Ынчангаш чунар-бажын ажылдакчылары мээн бо материалымны номчаап, чүү деп түүнел үндүрер ирги?

А. МОНГУШ.
Хандагайты суур.

АРА КАГДЫНГАН

Өвүр районуун Ак-Чыраа ортумак школазынга немештир 50 орунуг интернатты 1991 чылда-ла тудуп эгелээн. Оон бээр барык ийи чыл чедер дей берген.

Интернат тудуун Өвүрнүн КМК-зы (начальниги Өртенней Кан-оол) эгелээш, ону кылыры-биле бир чорумал бригада-биле кереэ чарган деп, чон чугаалажып турар. Олар кыш дүжүп, соой бээрге-ле тудугну ара каггаш чоруй барган. Интернат тудуунга тускайлаан акша-хөрөнгинин та чежези чарыгдаттынган чүве, орта биллиимес. Баштайгы тудугкулар ол-ла олчаан читкен.

1991 чылда тудугну арай боорда катап кылып эгелээн. Ынчалзаа-даа биллиимес чылдаган-биле ону база-ла ара сокпап каан.

Найгын-оол ДАМДЫН.

Президент соңгулдаларынга уткуштур

ЧҮҮЛДҮГЗҮНГЕННЕР

Республиканың садыг-харылзаштырылга күрүне компаниязының, «Кызыл-техопторг», «Тувапрокатинформавтосервис» фирмаларының, «Тувавто, сырье» будурулгезинин күш-ажылчы коллективтериниц конференциязынга ТР-ның Президентизинге кандидат депшидериниц дугайында айтырыгны чугаалашкан.

«Тувапрокатинформавтосервис» фирмазының директору К. К. Тагба сөс алгаш, Тыва Республиканың Президентизинин кандидадынга республиканың садыг-харылзаштырылга компаниязының чиягине директору Б. Т. Санчини депшидерин саналдаан. Хуралдың киржинчилери адаан кандидатты деткээн.

Б. Т. Санчи ол бедик албан-дужаалга соңгуттуруп алыр болза, Тывада чурттап турар хамаатыларның амыдыралының деннелин бедидер дээш эргежок чугула бүгү үүлдерин кылып шыдаарын орта демдеглээн.

Николай КОЗИН.

Тыва Республиканың Министрлер Чөвүлелинде

СОВХОЗТАРНЫ, КОЛХОЗТАРНЫ ЭДЕ ОРГАНИЗАСТААР ДЭЭШ

Көдээ ажыл-агый будурулгезиниц беримчелинин көдүрер, көдээге бот-тускайлаң ажылдаар байдалды тургузар дээш «РСФСР-ге чер реформазын боттандырарының соңгаарлаттынмас хемчегленинин дугайында» Россия Федерациязының Президентизиниц Чарлыын өзүгаар база «Колхозтарны болгаш совхозтарны эде организастаарының чурумунуң дугайында» Россия Федерациязының Чазааның 1991 чылдың декабрь 29-та хүлээп алганы доктаалды күүседири-биле «Совхозтарны болгаш колхозтарны эде организастаарының чурумунуң дугайында» доктаалды Тыва Республиканың Министрлер Чөвүлели хүлээп алган.

Ук доктаал өзүгаар 1993 чылдың январь 1-ге чедир совхозтарның болгаш колхозтарның удуртукчулары ажылагыйларны эде организастаарын, оруглазы күүн болгаш карылгалыг совхозтардан эгелээш порудар. Оларның статузун Россия Федерациязының доозлу-дүрүмүнге дүүштүрүп, эде бүрүткээр ужурлуг. Ажыл-агыйның кандыг хевирин шилип алырын күш-ажылчы коллективтернин шиитпирин өзүгаар тодарадыр.

Совхозтарны болгаш колхозтарны эде организастаар, оларның ажыглалынга артар болгаш хууда кижилерге, коллективтерге дамчыдып бээр черни ажылаар талазы-биле республика комиссиязын тургускан. Улус депутаттарының район Советтериниц күүсконнарынга февраль 5-ке чедир совхозтарны болгаш колхозтарны эде организастаар, оларның черин хуваар район болгаш ажыл-агыйлар иштинин комиссияларын тургузарын дааскан. Ол комиссиларның составынга тус чер Советтериниц улус депутаттарын, ажыл-агыйларның администрацияларының, күш-ажылчы коллективтериниц, АУК-териниц, чер реформазының талазы-биле комитеттериниц, банкыларның салбырларының төлээлерин кирер.

Ук доктаал өзүгаар 1992 чылдың апрель 1-ге чедир совхозтарның болгаш колхозтарның ажыглалынга база күрүнеиин өнчүзүнге артар болгаш хамаатыларның хууда база коллективтиг ажыглалынга дамчыдып бээр черлерни алгылаары көрдүнген. Олла үеге чедир улус депутаттарының район Советтериниц күүскомнары хамаатыларга бүгү назынында ажыглалга бээр черни өй-чижээн Тыва Республиканың Чер кодексинге дүүштүр тодарадыр ужурлуг.

Республиканың Агроулетпүр эвилелинге, Күрүне өнчүзүн эргелээр талазы-биле Тыва Республиканың күркомунга эде организастаарынга таварышпас ужурлуг көдээ ажылагый будурулгелериниц даазызын февраль 10-га чедир тодарадырын, а февраль 10-га чедир совхозтарны болгаш колхозтарны эде организастаарының Дүрүмүн ажылдап кылырын дааскан.

Кызылдың хлеб заводунуң ажылчыннары продукцияның шынарын улам бедидеринче улуг кичээнгейни салып, демниг ажылдап турарлар.

ЧУРУКТА: ук заводтуң аныяк ажылчыннары (солагай таладан) Анюта Кыргыс, Ендан Салбак, Лариса Ооржак, Людмила Оюн олар мурнакчы ээлчегинин ишчилери.

Өскемчик ОНДАРНЫН фотозу.

«САВЫЯА»-БИЧЕ БҮДҮРҮЛГЕ

Республика рынок харылзааларынче кирип турарыбиле холбаштыр, районнарда кооперативтер, тараачын ажыл-агыйлары, биче будурулгелер хүн келген тудум хөвүдеп турар апарган.

Бо чугула ажыл ыраккы Мөңгүн-Тайга районда база багай эвес организастаттынып, тус черниц удуртукчулары олче улуг кичээнгейни угландырып турар. Чоокта чаа ында «Савыяа» деп биче будурулге тургустунган. Оон директору С. О. Саяяга бистиц корреспондентивис ужурашкаш, каш айтырыгларны салган.

— Сайын-оол Онанович, тургустунган биче будурулгенерниц кол сорулгазын канчаар тайылбырлап болур силер?

— Бистиц биче будурулгевис үш ай бурунгаар тургустунган. Ам будүткеттинген. Кол сорулгавыстың бирээзи — районнуң ажыл-агыйларындан болгаш хуу кижилерден алгы-кешти садып алгаш, ону болбаазырадып, будааш, дублёнкалар, эр, хөрөөжен улустуң, уруглардың тоннарын даараар бис. Оон ангыда, чылыг курткаларны, ангы-идиктерни, сапожкаларны кылгаш садар. Эр, хөрөөжен улустуң ангы-ацгы хевирлиг бөрттерин база даараар.

Оон ангыда, амгы үеде аът дериг-хексели кончуг чүвүла херек апарганын өөренип көргеш, казстап каан чүгеи, чуларны болгаш сыдымны, төлөлөнны база кижиниц будун комплект кылгаш садар бис. Ону Мугур-Аксында ус-шевер мастерлер Кешпик-оол Иргит биле Эжер-оол Иргит олар кылып турар.

Тараа соктаар согааш, бала болгаш десни база шай-соктар чугула хереглеттинин турар. Ынчангаш пенсионер ус-шевер мастер Тойбу Даидаевич Салчак амдыызында 50 комплект хереклели кылыры-биле бистин-биле кереэни чарган. Ол өг ыяжын база чазаар.

Бо бүгүнү кылырда, шупту чүвени баш удур бодап, санап, дугуржуп алган бис.

— Алгы-кешти эттеп, будууру белен эвес болгай. Ону кылып чораан, билир кижилерни кайыын тып алыр силер?

— Бистин будурулгевисте амдыызында он кижи ажылдап турар. Оларның аразындан Анатолий Айылчуй биле Юрий Казак олар алгы-кеш эттеп, ону будуур талазы-биле тускай эртемниг улус, чогум бо черниц оолдары дийин. Артканнары — даараычылар, ус-шевер кижилер. Бо хүннерде улустуң боттарының эккелгени кештер-биле чагыглаларны күүседип эгелей берген бис.

— Чүү-даа чүвениц өртээ кедерээн болгай. Силер кылып алган үүлдериниерни база улуг өртекке саарарын бодаар боор силер аа?

— Чок. Өртектер дугайында бис амдыызында чугаа кылбаан бис. Ындыг-даа болза продукцияның сайгарлырын болгаш хереглелди өөренип көрүп турган, ону доктаадыр бис.

— Чеже-даа биче будурулге болза, черле ынчаш шыырак материал-техниктиг бааза херек аа?

— Чугаажок. Чылда он мун кешти болбаазырадыр улуг эвес фабриканың төлевилелин кылдырып эгелей берген бис. Даараныр машиналарны садып алыр черни дугуржуп турар бис. Ол бүде бээр. А кешти эттеп, чымчадыр бөдүүн станоктарны боттарывыс чогаадып алган бис. Фабрикага үш улуг цехтеи ангыла, бөрк даараар болгаш дук болбаазырадыр черлер база турар. Үстүнде чугаалаан болгай мен, аът дериг-хексели-дери кылыр, дяга согар ангы цех база аңаа турар.

Амдыызында бир «ГАЗ-66»-лыг бис. Фабрика тудуун кылырынга ам бир «КамАЗ» болгаш бир самосвал машина херек болуп турар. Бо айтырыгларны шиитпирээринге райкүүском, черле ынчаш, чон-даа, республиканың чазаа-даа бистя улуу-биле деткип турар.

— Продукцияны кааа-кааа садып болур силер?

— Кылбайн чыткаш, садарын чугааларымга, эпчок боор. Ындыг-даа болза баштай бодувустун чонувусту хандырар апаарывыс чугаажок. Оон соонда, республика иштинге-даа болза сайгарлып болгай-ла...

Кажан садып эгелей бээр силер?

— Күзүн.

— Беседа дээш четтирдивис.

— «Шыныың» ажылдакчыларынга Мечи чылында байырым чедирин көөрүүр!

Виктор КАРА-САЛ чугаалашкан.

Советтер: оларның шиитпирлээр айтырыглары

ИЕЛЕРЖЕ, ЧАШТАРЖЕ САГЫШ САЛЫЫШКЫН

Бистер амыдыралдың эн-не берге үезинде ажылдап, чурттап турар бис. Кедер идик-хеп, чиир аъш-чем эвээжээн, оларның өртек-үнезин кызыгаар чок улгатканы. Рынок экономиказыныг шилчип кирип турар бо бергеге үеде херээженнерге, хой уругларлыг өг-бүлелерге элээн берге байдалдар таваржып эгелээн. Тес-Хем районда чурттакчы чоннуң 52 хуузу херээженнер, оларның социал камгалалын эжижидер дээш сагыш салыры хүннүң чугула айтырыы болуп турар. Бо талазы-биле райкүүском, көдээ Советтер, бүдүрүлгелерниң, совхозтарның удуртулгалары, профэвилел болгаш өске-даа хой-иишти организациялары чамдык хемчеглерни сөөлгү үеде ап чоруткан.

О. Шынаа көдээ Советиниң күүскомунуң, совхозтуң техниктиг чөвүлелиниң, профэвилел организациязының каттышкан хуралында херээженнериң социал камгалалын эжижидер дугайында чугаалашкаш, чугула доктаалды хүлээп алган. Ында мындыг чугула хемчеглерни айыткан: иелер уругларын үш харга чедир азыраар, акша-көпеесин төлеп бээр; херээженнерниң шөлээзин 28 хонуг чедир уза-дыр; бот иелерге одаар ыяшты, хемүр-дашты эвлеп чокка дүжүрүп бээр. Ол ышкаш малчыннап үнген аныяк өг-бүлелерге дуза-ламчы кылдыр ийи хойну, бир инекти халаска бээрин шиитпирлээн.

Канониуң чамдык совхозтары хой уруглуг өг-бүлелерни, амыдыралы берге кырганнарны үчүтка алгаш, боттуг дүзаны чедирип турар. Оларга «Чодураа», «Таңды-Сыны» совхозтар (директорлары К. Сувандии, С. Мөкге) хамааржыр. «Чодураа» совхоз 32 пенсионерниң бажың хөлезини, чырык өртээ төлээрин чиигеткен, 86 пенсионерге, инвалидке акша дузаламчызын берген. Ол-ла ажылагыйда херээженнер чөвүлели өскүс уругларның данзызын тургускаш, оларга бараанны эвлеп чокка садарын дугуржуп алган.

Херээженнериң социал байдалын эжижидер дээш чамдык ажылдар районда кылдыныр турар-даа болза, бо талазы-биле айтырыг берге болуп артпышаан. Ылангыя саанчы, малчын херээженнерниң ажылдап, чурттап турары дыка берге. Улуг күш үнер ажылды хөлбиле кылыр, чунар-бажынар фермаларда чок, санитар өрээлдери эвээш. «Кызыгаар» совхозтуң Улуг-Күзег сүт-бараан фермазында байдан хиреліг. Кажаалар ишти хирлиг, соок, инектерни хөл-биле саар, саанчылар тускай хеп-биле хандыртынмаан, шалынын чогуур үеларинде албастаан, уругларын садык-биле хандырбаан. Тараа шаңнарында, котельнаяларда болгаш өске-даа бүдүрүлгелерде аар ажылдыг иелерге чиигелделарни көргүспейн турар.

Районда сааттыг херээженнерже сагыш салыышкын элээн кошкак. Оларны чогуур үезинде үчүт-даңзыга тургуспас, эмчи хайгааралынга албас, декрет акшазын шын санавас, чогуур үезинде төлевес болгаш өске-даа четпестер бар. Совхозтар, бүдүрүлгелер удуртукчулары сааттыг херээженнерге чиигелделер көргүзериниче сагыш салбайн турар. Чаш уруг азырап, өстүрүп орган чамдык иелерни кандыг-даа чылда, гаан чокка ажылдан үндүрүп, хоойлу-дурумге таарышпас чүүлдерни кыла бээр чоруктар база бар.

Ниитизи-биле алырга, райкүүском, көдээ Советтер, ажыл-агый удуртукчулары херээженнериң социал камгалалын эжижидериниче сагыш салбайн келгенинден үстүнде адаанымдан өскедаа четпестер районда эвээш эвес, оларны эдип алырыбиле хемчеглерни ажыллап кылган, ону боттамдырар дээш боттуг ажылды чорударын бистен үе шыңгыызы, биле негеп келген. Ындыг болганда иелерниң ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалларны тургузар, чаштар кадык, төдуг, омак-хеглүг өссүн дээш болдунар хемчеглерни алыры бистиң хүлээлгевис болуп турар.

Серенмаа ШОЙДУН.
Тес-Хем райкүүскомунуң киликс эргелекчизи.

Материалдың гонорарын «Шынның» агар санынче шилчидерин диледим. **(Авт.).**

ДЕМНЕЖИЛГЕ ХЕРЕК

Берт-Дагның малчыннарының ада-өгбе эргээн, ардын малын азырап өстүрүп чораан кыштагларының бирээзи Талдыг-Аксы. Ам ону аныяк малчыннар Владимир Өөлетович, Чечек Санааевна Чамыяннар эвлеп, Тес-Хем кожуунда Хомушку Чүргүй-оол аттыг совхозтуң төрүүр хоюн малдап, кыштап турар.. Мечи чылдың Шагаа байырлалының бүдүүзүнде чораан болгаш, малчыннарның сеткилинде хомудалын эскербезивиссе-даа, чугаа кадында малчыннарга кышкы үеде херек кидис идик дээн ышкаш чылыг хеп аймааның тывылбайн турарын билип алдывыс. Автолавка кыштагларны график чурумуу-биле доктаамал эргип, өйлеп-чижеглеп каан аъш-чем аймаан эккеп турар, а чылыг хепке чагыгны баш удур кылып-даа каарга, күүсеттинмейн турарын, эрги-каксы идик-хеп аймаанын эленчизи чедип, ылангыя идикке хереглелдиг чидиг болуп турарын билип алган бис. Ынчанмайн канчаар, идик дээрге малчынга эң чугула хеп. Ол хоюн аттыг-даа, чадаг-даа кадарар, үенин хой кезиин даштыгаа, мал аразынга эрттирер. Малчынга чаңгыс идик хеп болбас.

— Сөөлгү үеде кидис идиктиң шынары дыка багай апарган-дыр. Чаа идикти ийи, үш хүн хой кадарып кедиптеринге-ле, баксырап каар: өл идикти кежээ келгеш кургадып каар сен. Эртенинде бутче углавас, тырылдыр кирип калган боор. Кидистиң салыжында чүве бе, дески эвес, чуга чери чуга, улдуңу достектерлиг — деп, Владимир Өөлетович чугаалап олурду. — Ол хиреде кидис идик өртээ ам талыйган.

Малчыннар хой кадарып эгелээ-ле, дөрт чыл болуп турар. Мал аразынга өскен, уктуг малчыннарның ажытөлү. Мурнунда чылдарда кадарып турган хоюнуң азыны улгадып, төл, дүк бээри чегейтей бээрге, кыргаан соонда, брактап каапкан. Ам алган хою аныяк, меринос уксаалыг. Коданында төрүүр үш чүс баш хой бар. Деңгели шыырак. Ынчалза-даа январь төнчүледи төрээн каш хойнуу хураганнары боткур-даа болза, хой эмин багай, тоттурбас. Хойну тарып боозатпаан, сула эдержилгеге киир, ген турган болгаш, малчыннарның хою февральда түлүк оолдаар. «Шагаа соонда-ла бисти девиделир хой бо. Суурдан сакманчылар кээр. Оларны хүлээп алырынга белен бис. Мал эмин арай пат чыл-дыр. Хууда инектеривис база төрүп эгелээн. Инек эмин база ындыг-дыр, бызаага-ла өй чыгыы. Төрээн каш хойга немелде чем бере бээриске, харын шору апарды» — деп, Чечек Санааевна аъш-чем белеткеп тура, бистиң чугаавыска киржи каап турду.

Мурнунда чылдарда иелери тоттурбастаан хураганнарны эмискиктээри-биле совхоз кургаг сүттү берип турган. Ам рынок үезинде кургаг сүт хамаанчок, чем тывылбайн турда, ол-даа берге айтырыг. Малчыннарның үстүнде 85 хураган, бир хойдан 1 килограмм 800 грамм дүк. Дунгужун төрүүр мериное хойга оон хой сан хүлээнири куруг аас болу бээрин олар бодаан.

Ук-ызыгуурунда малчын улус болгаш, уруг-дарының хой ажылынче эвилелдеп, изин базар салгал арттырын каарын бодап турар малчыннар болду. Дузалакчы кадарты турган улуг оглу эрткен чылдың декабрьда шериг чоруй барган. Аныяк хойжу шериг албанындан тудугжу мергежилдиг эп чаныш кээр. Хойжу кижи тудуг кылбас боор бе. Бо кыштагда олар бирги кышты кыштап эрттирип турар. Эде кылыр, тудар тудуг-суур кыштагда эңдерик. Владимир Өөлетович тудуг кеэзинде барган оглунуң чаа мергежилдиг эп чаныш кээрин ынчангаш четтикпейн манап орар. Шериг барган оглунуң орнунда шеригден чоокта чаа халажып келген аныяк кижи ап алганнар.

Кыштаг кудуктуг. Сугну доскаарга чылыткаш, мал суггарар.

Бо кыжын ийи катап шыырак хадаан. Баштайгы чаган хар чаа-ла тырлып орда, декабрьда хадаан хат хөртүктеп каан. Январьда база хадаан. Ынчангаш хөртүк кырынга дүшкен кылын хар хойну оътка чедирбестээн. Казып оттаар болгаш чамдык коданнарда хой дүюу тазарып эгелеп турар. Сарыг-Арга-Аксы деп чөрде чайлаанга хоюн эки семиртин алган болгаш бо малчыннарда улуг дүвүрел чок. Малга немелде чем, сиген, хураганнарга көк сиген четчир.

Коданнарда хой оолдап турар, малчыннарда чаншөлээн чок. Совхозтуң удуртукчулары, специалистер, хойжу бригадалар бригадирлери коданнарны эргип-кезин, малчыннарның ниити байдалын хайгаарап турер. Владимир, Чечек Чамыяннар — № 1 хойжу бригаданың малчыннары. Малчыннарга почта чедирил. гезинге, кижи, мал эмчилериниң хайгааралынга оларның хомудалы чок. Кыштагда чырык, чунар-бажың бар. Телевизор көрбейн олурарынга харын хомудап олурдулар. Чылдагааны мындыг: кыштаг тейлер ыйгылаанда турар. Соңгу талазындан бедик Берт-Даг харап алган. Ынчангаш чоогунда кайы-бир тей кырынга бедик антенна тургузупкаш, көрүп болур арга бар. Кожазында кыштагда телевизор ажылдап-даа турар болза, ол коданда ийи өгнүн бирээзинде телевизор ажылдавас. Чүге дизе, кыштаг мурнунда турар өг чоогунда тей бажында антенна эвеедаа бол, октаттынган техника «сеги» үндүр соөртүп каан. Ооң бир кезээн шимчедип каарга. Моолдан дамчыдылгалар безин тода костур болган. Ийиги өгде телевизор «ажылдадыры»-биле бир тей кырынга база бир чүве кылырын олар бодап турар.

Сакманчы, дузалакчы кадарчы аныяктарның күжүн шын углап-баштап, ажыглап, боттарының, специалистерниң демин каттыштырып турган, планныг онаалдазын күүседиптеринге малчыннар бүзүрелдиг.

Валентина САТ. («Шынның» корр.).

ЧУРУКТА: аныяк малчыннар Владимир, Чечек Чамыяннарның өг-бүлези.

Лазо МОНГУШТУҢ фотозу.

КЫМНЫЫ БОЛУРУЛ?

Тыва Республиканың Дээди Советиниң чедиг чыныының эдилет чок сиг ушку сессиялына өске чугула айтырыглар биле кады күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерни күрүнекии эвес болдуруп, өскүүн өске хевирлиг шилчидериниң дугайында чугаа база болган. Аңаа бо чугула айтырыгны шиитпирлээриниң бистиң республиканда өөлдап турарын Тыва Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Ш. Д. Оржактың илеткелиге болгаш депутаттарның саналына демдеглеттиннеген.

Бүдүрүлгелерни күш-ажылчы коллективтериниң өнчүзү болдуруп, оларны халаска азы өртек-үнезин дедир эгидер кылдыр күш-ажылчы коллективтерге дамчыдыр бээри бо, 1992 чылда эгелээрин сессияга улус депутаттары шиитпирлээн болгай. Дамчыдар бүдүрүлгелер арасында тудуг материалдары кылыр бүдүрүлгелер база бар. Олар дээрге Кызылдың, Элегес-Аксының болгаш Кызыл-Мажалыктың тууй. бу заводтары дыр.

Тыва Республиканың «Тудуг материалдары» каттыжыышкынының чиргине директору Владимир Иванович Кан-оолдуң «Шынның» корреспондентизинге чугаалааны-биле алырга, тууйбу заводтарын хуужударын 1992 чылдың төнчүзүнге чедир доозар ужурлуг. Тууйбу заводтарын хуужударынга белеткел ажылдары кидин чоруп турар. Бо ажылды күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин 1992 чылда хуужударының талазы-биле республика программазының негеделерин өзугаар кылып турар. Ынчангаш бистиң адырга таарыштыг хуужудулганы коммерциялыг шилилгелини өзугаар акцияжыдары чугула болур деп санап турар бис. Ооң түнелинде тууйбу бүдүрүлгелери күш-ажылчы коллективке, ында ажылдап турар кижилерге хевээр артар, оларның ажылдаар черлери камгалаттынар ужурлуг. Ооң-биле кады бо бүдүрүлгелериниң мурнунда турган хандырылга харылзаалары үреттинмес, оларның ажылы үзүк-соксаал чокка уламчылаар.

Белеткел ажылдарын Элегес-Аксының хана материалдарының заводу (директору Л. М. Ооң) эки човудуп турар. Тууйбу заводтарын хуужударының талазы-биле тодарадыр ужурлуг айтырыгларниң бирээзи — оларны Россия Федерациязына, ооң Үлетүр, тудуг материалдарының министерствозуна азы Тыва Республиканың эргезинге артар-артпазы боор турар. Ону шиитпирлээн соонда, ол бүдүрүлгелер чогум ыңмының өссүзү болуру билдине бээр.

Бо бүдүрүлгелерни хуужуткан соонда, «Тудуг материалдары» каттыжыышкынының чиргинде-ла ол бүдүрүлге коллективтериниң тудуг болгаш хандырылга ажылдарын харылаар аңаар.

«Тудуг материалдары» каттыжыышкынының заводтары 1991 чылда 41 миллион тууйбуну кылып үндүрер турган, 36 миллион 379 мың тудугларже чорутканы. Ынчалза-даа акша орулгазының талазы-биле көргүзүг хөй болган. Бир эвес рынок харылзаалары-ныче шилчиринин мурнунда бир тууйбунуң ортээ 12,5 көпеек турган болза, ам 1 рубль апарган. Ынчангаш тудуг организациялары бистиң продукциязысты эвээш чагыдыр ап турар. Ооң ужурунда эрткен чылын 12 миллион тууйбуну Саян ажыр сеөртүп, хой чарыгдаалар үндүрер ужурга таварышкан. Ол ышкаш республиканың тудуг организациялары 225 мың кубометр чуурган сай дажын бистен алыр турган, чүгле 182 мың кубометрни салып алган. Бүдүрген сай дажының дыка хөйү олча-ажык кирбейн артып калган.

Рынок харылзааларының үезинде продукцияның чүгле саны эвес, шынары — орулганың үндезини. Ынчангаш бистиң каттыжыышкын бир чаа заводту Кызыл хоорай алаанда тудуп турар. Ол чаа продукцияны — яны-бүрү өнүг тудуг плиталарын кылып үндүрер.

Топча МОНГУШ.

Арат болгаш тараачын ажыл-агыйларда

ДЕТКИИР БООР

30-40 чылдарда О. Шынааның араттары хуузунда мал-маганныг бай-шыырак чурттап чораннар. Эң ылаңгыя эт, сүт аймаандан кылган чем четчир турган. Идик-хеп база-ла ажыргбас. Алгы-кешти боттары эттеп, идик-хепти даарап, үенин шаа-биле кеттинип чораннар. Бир өг-бүле 200 хире шөөр малдыг, 30-40 хире бода болгаш чылгы малдыг турган. Бүдүрген дүк, эъдин ол үеде коржаага саткаш, ооң орнунга бараан аймаан ап, ол ышкаш моолдар-биле база бараан-сараан аймаан орнажып алыр чораан. Ынчан арат бүрүзү бодунуң бүдүрген малының бажын, ооң эт, сүт, дүгүн боттары хереглээни-биле ажыглаар, артканын садыптар.

40 чылдарның ортан үезинде МЧАЭ (мал, чер ажыл-агыйының эштежилгези) тургузуп, боттарының малының чамдызын МЧАЭ-ниң өнчүзү кылдыр берген. Тулган дээн шары ол шагда 40 акша, шүрлен шөөр мал 4 акша (ТАР-ның акшазы-биле) турган. МЧАЭ-ни тургузуп турганының кол-ла чылдагааны чер ажылын сайзырадыры болган. Малды араттар боттары өг-бүле аайы биле өстүрүп ап болур, а чер ажылы дээрге дем херек ажылдыр. МЧАЭ-лериниң кежигүннери мал чемин, тарааны тарып өстүрер. Ынчан тарааны О. Шынаага тарывайн турган. Y.Шынааның Сарыг-Талга тарыыр, ындыг үүве. Ол шагда машина-техника кайда боор, араттар аът, шарызын, андазыннарын чаңгыс ажыл-агыйга чыын алган, МЧАЭ-лерни тургузуп турганнары ол. Аът, шары-биле сезон дургузунда 69-70 га черге тарааны тарып өстүрүп турду. Күзүн дүжүттү үлежирге, бир өг-бүлеге 9 барба хире тараа боор үүве.

1948 чылда маңаа колхоз тургустунуп эгелээн. Ол үеде араттарның хууда малын кыдыглап-кызыгаарлап эгелээн. Бир өг-бүлеге 30 шаа шөөр мал, бызаалыг ийи инек, 3-4 аът арттырган, артканын колхозче киир сүүе берген. Колхозтажын, совхозтажын чадап кагдывыс. Ам кайнаар баар бис? Бо берге үеде чаңгыс амыдырал — арат ажыл-агыйын тургузуп алыры, ол-ла-дыр.

Тараачын арат ажыл-агыйларны тургузар дээнгер хой, күзелдиглер бар. Ындыг кижилерге деткимче көргүзер хөөн чок үүл чамдык удуртукчу эштерниң талазындан бар. Тес-Хем районуун АҮК даргазы, арат ажыл-агый тургузар дээним дугайында билдиришкинимни сайгарып турда, «Совхозтуң өнчүзүн садар эрге бисте чок. Күрүнеиин мал-маганын кижи бүрүзүнге садып туруп бээр болзувусса, ат болгай» дээн соонда, совхозтуң директорунуң-даа, специалистериниң-даа ыыды шуут читкен. Арат ажыл-агыйын тургузарының дугайында чазактың шиитпириинге дедир агитация [illegible] бе ол?

Мен бодум зоотехник кижи мен. Совхозка чээрби ийи чыл иштинде зоотехниктен, бригадирлеп ажылдап келдим. Мал-маган ажыраар ажылды чорудар талазы-биле арга-дуржулгам бар. Арат ажыл-агыйы тургузуп алыр идиг күзелдиг мен. Совхоз бо каш чылдар иштинде дүк, эът планын күүсеттип чадап кагды. Өске чеңгерген янды-бүрү уксаалыг хойларны сатып ап даа турду. Ооң түнел чок. Эрги хевээр-ле, хой ажылынын көргүзүглери күзүн болуп болгай. Уксаазы эки-даа, багай-даа малды уксаазын эжижидер дээш мал ажылының специалистериниң болгаш малчыннарның аразында демниг ажыл чок болган. Арат ажыл-агыйы тургузуп адырма, ол-ла хой-лаңны тудуп турар мен бе? Чок. Оларның уксаазын эжижидер, продуктулуун кодуурер дээш болзам туда ажылдаар мен. Продукцияның чынарын багайда өртээ кутуу болуп болгай. Уксаазы эки-даа, багай-даа малды аныраа өстүрүүдө шүүдел-даа, чарыгдалдар-даа демей. Багай шынарлыг продукция алырының орнунда эки уксаалыг малды аныраа турган, эки шынарлыг продукция алыр эки ийиги.

База бир бодал. Тес-Хем районга көдээ ажыл-агыйны белек кеңнеер организастаа чадап каан АҮК-ту тутканы хөөрө бар бе? Ооң ритадында ажылдаачыларны азыраар орнунга ажылдап алган акшаларын боттарынга ажыглаар бис.

«О Шынаа» совхозта экономистер, бухгалтерлер, зоотехниктер, мал эмчилери дээш өске-даа эртем билиглиг специалистер бар-лыр. Чамдыктарынга эртемнинге [illegible] ийи-биле ажылаваан тур бис, үүге дээрге штат болу. Бир эвес О.Шынаага арат ажыл-агыйлары көвүдеп [illegible] боор болза, оларга база ажыл тыны бээр-даа бодаар мен. Арат ажыл-агыйлыг кижилерге экономистиг санаашкыннар, малды канчаар эмизээн, уксаазын канчаар эжижидер, төрүүр малды тарып боозатыр профилактиктиг ажылдар чорудар дээш чүүү кылбас боор. Ындыг ажылдар арат ажыл-агыйларына дыка херек.

Мээн бо бодалдарымны арат болгаш тараачын ажыл-агыйының талалакчылары деткиир боор деп бодаар дыр мен.

Кеш-оол ШАЛЫК.
Малчын.

ООҢ ҮЛҮҮ

Кызыл районуң Шамбалыг ортумак школазының хоочун башкыларының бирээзи Чичилдей Ондараевна Куулар 28 чыл үзүк чок башкылап, аныяктарны өөредип, кижизиринге үлүүн киирип келген.

Ооң өөреникчилери республиканың улус ажыл-агыйының ангы-ангы адырларында ажылдап чоруур.

Чичилдей Ондараевна дөрт уругуну неви. Ийи уруу школазын дооскаш, Кызылда дээди өөредилге черлеринде өөренип турарлар, артканнары — школачылар. Ооң өөнүн эзи суурнуң чонун газ-биле хандырар дээш кызымак ажылдап турар.

Кызымак, биче сеткилдиг хоочун башкыны Шамбалыгның чону хүндүлээр.

Өшкү-Саар КУУЛАР.

А мен мынча дээр мен

ЧАСТЫРЫГЛАР УРЖУУНДАН

1985 чылдың апрельде Михаил Горбачевтуң саналы-биле СЭКП эде тургустунуушкунну эгелээн деп билип чоруур мен. Чуртка ону боттандырары эргежок чугула-даа турган.

Чурттуң амыдыралынга бурунгаар базымнары кылыр ужурлуг турган бо чугула эргилдени ынчангы М. С. Горбачевка удурткан СЭКП ТК-зы шын эвес эгелээн деп санаар мен. Ону эгелээр мурнунда белеткелди чорудар, чүү кылырын тодаргай планнап алыр турган хире. Чүгле чугаа-биле «эде тургустунар» деп алгыржып, ураалап турдувус. Чогум ол сесту кижи бүрүзүнге чедиңгири-биле тайылбырлаптар кижи чок турган.

Бир эвес демократияны, ажык-чарлыг чорукту шын ажыглаан үүве болза, чогумчалыг болур турган. Херек кырында бистер М. С. Горбачевтуң удуртулгазы-биле хамык чүвени сула салышкан бис. Ылаңгыя аас-пырактарны, ажыл кылбастарны, туразы улуг кижилерниң амыдыралга дүүшпес төлеп чок аажы-чаңынга эптежип турдувус. Ооң ужуундан олар чамдык удуртукчуларны хүндүлевес, бак сөглээр, дорамчылаар чорукка чедирген болгай. Улус депутаттарының аразынга безин ындыг кижилерни теледамчыдылгалардан көрүп турдувус. Олар караан чидиди көрүп алган, холдарын көрбаннаткан, кымга-даа ажыы чок шаштырыглыг айтырыглар салыр, багай сөстер чугаалаар. ону көрүп, дыннаан, кижиниң хөңнү калыр чораан. Тыва Республиканың улус депутаттарының аразында безин ындыг ийи-чаңгыс кижилер барынга хомудаар мен.

Өзүлүг демократияны хажыдып, частырыгларны кылганындан Совет Эвилели безин буурап дүшкендир. Ол кончуг багай, улустарга хараадаңчыг болганын шуптувус билир бис.

Эде тургустунуушкуннуң шын эвес эгелээнин, ол частырыглардыг болганын бо хүннериниң амыдыралы долузу-биле бадыткаар. Эрге-чагырганың, хоойлудүрүмнүң көшкаанындан бүдүрүлгелер долу күжүбиле ажылдавайн, харын кызырлып, хереглекчилер болуп шилчээн. Ажылчыннар кызырылган. Үлетпүр, аъш-чем барааннарының улуг-улуг бүдүрүлгелери кызырылган, биче бүдүрүлгелер көвүдээн. Оларның ажыктыгларындаа, ажык чоктарындаа бар. Оларның чамдыктары боттары чүүдаа бүдүрүп шыдавас хирезинде, белен продукция садып алгаш, ону улуг өртекке садып турары шын эвес.

Барааннарны хостуг өртек-биле садар болу бергенден бээр өртекти хемчээл чокка, эмин эрттир улгаттырган, бөдүүн чонну мелчүп турар таварылгалар бар болу берген. Ооң чижээн чон билир. Бо чорукту болдурбазы-биле шыңгыы хыналданы доктаамал тургузары чугула деп бодаар мен.. Ынчаймас үүве болза, бүдүрүлгелер, магазиннер боттарының турааны-биле өртектерни улгаттырын алырлар.

Эде тургустунуушкуннуң частырыгларының уржуундан мындыг берге байдалда таварышкан-дыр бис, ону шыдажып эртип шыдаар бүгү-ле аргалар, курлавырлар бисте бар деп санап чоруур мен. Амгы үеде эң-не кол үүве болза үүгле эки ажылдаары болур, ынчан тодуг-догаа чурттап шыдаар бис.

Аваа МОНГУШ.
Күш-ажылдың хоочуну.

БОДАЛДАРЫМ ИЛЕРЕДИЙН

Делегейде эң-не улуг, күчүлүг турган чурт — ССРЭ буурап дүжүп, сандарал каарга, ыглаксанчыг, мунгаранчыг-даа үүве-дир.

Идик-хеп, аъш-чем, эм аймааның өртээ кызыгаар чогу-биле улгаткан. Бо бүгү пенсионерлериниң, хой ажытөлдүг өг-бүлелериниң амыдыралы, чурттаарынга берге байдалды таварыштырган. Өртек улгатканындан бээр ур эвес үе эрти, ындыг-даа болза ам безин чединмес өг-бүлелер бергедеп эгелээнин көрүп тур бис. Хүн бүрү хереглээр эргежок чугула ус, чигир, сүт аймаа чок, хлеб, идик-хеп чедиппес. Мындыг болурга берге болбайн канчаар.

Чыда өлүр чылан эвес дээни ышкаш, амыдырал дээш демисежири, чогаадыкчы, тывынгыр өзу-биле ажылдаары ам чугула болу берген-дир. Арат ажыл-агыйларны көвүдедир, оларның хой малды өстүрерин, тараа, ногаа аймаан тарыырын чедип алыры—чугула айтырыг. Ындыг болганда мынаар кушту салыры албан болу берген деп бодаар мен.

Бисте кырганнар, хой уруглар-лыг өг-бүлелер, аарыг кижилер эвээш эвес оларга буян болуру-биле эът, хлеб, ус, чигир өртээн элээн чиигедип көрүп республиканың удуртукчуларындан дилээр мен. Телевизордан көрүп, радиодан дыннап орарга чамдык республиларда, хоорайларда бараан өртээн чиигеткен боор чорду. Ону барымдаалааш, бижип орарым ол.

Алгы-кештен, дүктен идик-хеп кылып алырынче эртежик киргенивис дээре хире. Ооң башка садыгдан ону садып алыр аргавыс чок. Ынчангаш район, совхоз, колхоз төптеринге алгы-кеш, дүк болбазыраныр, ооң хеп даараар, аргыыр биче бүдүрүлгелерни тургузар. Ону организастаарынга чер-чер Советтери боттуг дузаны чедирер хүлээлгелиг. Оларны кылып алыр болза алгыдан янзы-бүрү хептерни, дүктен кидис идиктерни, артаан хептерни кылып алыр бис. Бо айтырыгны чедишкиниг шиитпирлээри-биле Кызылга азы өске-даа черлерге ол биче бүдүрүлгелерге ажылдаар кижилерни өөредир курстарны ажыдары чогумчалыгдыр. Бир эвес эки бодамчалыг, план өзугаар ажылдаар болза, арталар, күрлавырлар бисте бар болуп турарын эскерер-дир мен.

Мээн үстүнде бижээн саналдарым чаа эвес, оларны өске хамаатылар база киирип турганы билир мен, ындыг-даа болза ону боттандырар дээш чүү-даа кылбайн турарывыс элдеп үүве. Кым оларны биске кылып бээрил, үүгле боттарывыс хөделир, боданыр, тывынгыр өзу-биле ажылдаар ужурлуг бис.

Салчак МАЙНЫ.
Бай-Тайга район,
Шүй суур.

Гонорарын «Шынның» агар санынче шилчидерин диледим. **(Автор).**

ХАРЫЫСАЛГАЛЫГ БОЛУР

Кандыг-бир күрүненің хамаатызы бодунуң хамаарышкан күрүнезиниң иштинге кандыг-даа эргедужаалга томуйлаттырып болур. Харыысалга кандыызынга-даа бир дөмей дээрзи билдиргир. Михаил Сергеевич Горбачев Совет күрүнеиниң бажынга баштай көстүп кээп турар үеде совет улус аваа улуг идегелин көргүзүп, ону деткип турган. Эде тургузуушкун чонга чүү-даа бербээн. В. И. Ленинниң үндезилеп тургускан партиязы узуткаттынган, ССРЭ буурап дүшкен, чоннуң амыдырал деннели кудулап баткан, националдар аразының харылзаазы эң дүшкүүрлүг чадазында четкен.

М. С. Горбачевтуң реформалар чорудулгазының үезинде болдурган улуг частырыглары, күрүнеи сандаратканы, чоннуң амыдырал деннелин кажандаа туруп көрбээн деннелге чедир кудулатканы дээш ону изиг ожуктан анаа-ла эзип кааптайн, аваа шыңгыы харыысалга онаар ужурлуг эвес бе? Күрүне баштыңы турган кижи күрүнеи, чонну сандарадып каан, харыысалга хүлээвес, хостуг ужуп үне бээр үүве болза, албан-хүлээлге дээш ам кым харыысалгалыг болурул? Ындыг байдалдарда эрге-хоойлулуг күрүнеи тургузары болдунар бе?

Биче-оол ДОЮНДУП.
Тес-Хем район.
Берт-Даг суур.

ЧУРУКТА: Кызылдың телеателье-зинің мастери Владимир Нагорный ол бүдүрүлгеге он ажыг чыл болган. Септедири-биле дужаа-ган телевизорларны ол саадатпайн септеп бээр. Бедик мергежилдиг радиотехниктерниң биреэзинге санадып турар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ООРЛАП ЧОРБА

Тожудан ырак-чоок төрелдер, эш-өөр-даа үстүр эвес, келгенде ыяап-ла аяк шайны ишкеш чоруурлар. Ол тываларның эки чаңчылы. Ынчалза-даа аразында багай, оорланыр аныяктар бар боор-дур. Мынча ботка хөй-ле кижи хонуп-дужүп келген чүве. Оларның-даа, бистиң-даа таладан хомудал турбаан, удур-дедир экини күзежир турдувус.

Бо таварылга канчап болу бергении допчулап көрейн. Январь 27-де төреливис болур уруг эмчиден чаа бөжаан дунмазын үндүрүп алгаш келген чүве. Ол кээрде ийи аныяк оол эдертип алган келген, дузалажып-ла чорааны ол чүве ыйнаан.

Дуумазың бажыңга эккеп каащ, пюолуг үр болбаанда оол биле угбазы үнүп чорупту. Оон көрүвүске бир оол турар чорду. Ынчан бистер залга телевизорда кино көрүп орган бис. Ол оол эжик аксына турган чүве, үр-даа болбаанда чүгле эжик хак дээнин дыннадывыс.

Канчаигаш-ла кадайым удуур өрээлвисче киргеш, үнүп келзе-ле, «Сонга караанга акша кайыл?» деп менден айтырды: Эжик ажык турган чүве, дем аңаа чыткан-на чүве дээш ажык өрээлге катап барып көөрүвүске, шынап-ла, акша чок болду (30 хире акша чүве, сметана садар дээн).

Орун кырыңга мээң негей тонум, бөргүм, моюн-ораарым чыткан, моюн-ораар база чогул. Дораан автовокзал, аэропорттуң билет садар черин, төптү эргий дилээш, оолду тыппаан бис.

Кежээ дужүп, карангылай бээрге чаныптывыс. Мен ол оолдарның кайызын-даа танывас болдум. Бичии уруглуг уругдан айтырарывыска бирээзин таныыр, өскезин танывас болду. Кижини кижи дээш бажыңче киирерге ындыг боор-дур, чай чок аразында оорланып чылар.

Өске кижиниң багы-биле төреливис уругларның аттарын биживедим. Оларга, ада-иезинге-даа эпчок ыйнаан. Ынчалза-даа бо чүүл солунга үнүп келзе боданыр чадавас. Танывас кижилерни моон соңгаар бээр эдертпезиннер.

(Бистин корр.).

КОЛЛЕКТИВТИҢ МУРНУНДАН

Кызылдың куш фабриказының удуртукчулары республиканың «Билиг» ниитилел организациязы-биле кады тыва улустың национал байырлалы—Шагаа хүүнге уткуштур солун кежээни организастап эрттирген.

Фабриканың ажылчыннарынга Шагаа дугайында лекцияны культураның хоочун ажылдакчызы И. Д. Комбу номчаан. Лекция соонда «Саян» ансамблинің артистери А. Севек, К. Төмүр-оол, В. Монгуш, Ч. Салбакай тыва улустың кожамыктарын, ырларын, солун оюн-тоглаазын ойнап берген.

Бо солун кежээни организастап эрттиреринге Тыва Республиканың улус депутады, культураның алдарлыг ажылдакчызы, республиканың «Билиг» ниитилел организациязының баштаар черинің даргазының орлакчызы К. Д. Будук-оол улуг дузаны каткан.

Фабриканың директоры С. Х. Монгуш, орлакчызы Х. Ш. Ховалыг кежээни организастап эрттиргени дээш лекторга, артистерге өөрүп четтиргенин коллективтиң мурнундан илереткеннер.

Серен САЛЧАК-ООЛ.

ДОШ БАЖЫҢ ЭРИП ЭГЕЛЭЭН

Кыш дужүп, соон эгелеп турар үеде «Шын» солунга республика найысылалында хайгаарал чок болганындан септеттиниң-селиттиним э э н, соок общежитиелериниң дугайын каш-даа удаа бижээнин билир мен. Оларның бирээзи — Лопсанчап кудумчузунда общежитие — ийи дугаар бажын боон турар. Бо дээрге, шынап-ла, кижи чурттаар-даа арга чок, дыка соок бажың. Олче эртери безин берге: кудумчу дош-талган, кижилер тайып дужүп-ле турар.

Общежитиениң ханалары кыпты оттур хыраалаш, кылын дош-биле шыптынган. Ам бажыңның ханаларының кылын дожу хоорлуп дужүп эгелээн. Өл-шык туйбулар көстүп турар апарган. Бо общежитиениң мындыг айыылдыг, соок байдалының дугайында хомудаваан черивис-даа чок. Бо хүннерге чедир кандыг-даа харыы чок.

Оон аңгыда, бо бажыңның электри шугуму үргүлчү үрелир апарган. Мында ээлчег-биле ажылдаар ажылчыннар база чурттап турар болганда, ол дыка эпчок байдалды тургузуп турар. Оон чурттакчылары чырык өжүп кааргa, улуг бергелерге таваржып кыштаан.

Ам безин коридорларның болгаш өрээлдерин ханаларының хыраазы эрээш, дамдылап эгелээн. Бо общежитиеге мындыг берге байдалды келир кыжын катаптавас төлээде, амдыгаштан хемчеглерни алгаш, чайгы чылыг үеде эки септээри чугула бооп турар. Оон чурттакчылары общежитиени харыылап турар удуртукчуларның кичээнгейин олче утландырып тур бис.

Елена СААЯ.
Общежитиениң чурттакчызы.

ХЕРЕГЛЕГЕ ЧЕТЧИРДААБОЛЗА...

Республиканың совхозтарын, колхозтарын мал-маган эмнээринге эргежок чугула эм болгаш дериг-хересел аймаа-биле хандырып турар организация «Зооветхандырылга» каттыжыышкыны. Ажыл-агыйларны мал-маган эмнээр эм, янзы-бүрү дериг-хересселдер-биле хандырганы дээш акша-төгерикти республиканың Агроулетпүр эвилелиниң ветеринария килдизи бистиң каттыжыышкынга төлөп берип келген. Эм болгаш дериг-хересселдер аймаанга хереглел чагыгларын дорт харылзаа-ларны шаандан тура харылзаа тудуп келгенивис бүдүрүлгелерге 2 чыл бурунгаар киирип турар бис. Чагыглар шуптузу долу күүсеттинмейн баар таварылгалар бар-даа болза кээп турар эм-тан, эт-хересел аймаа хереглелге четчир. Биопрепараттар, вакциналар аймаа-биле хандырылга долу.

Ажыл-агыйларда эмнерни, дериг-хересселдерни кадагалап, ажыглап турарынга доктааксадым. Ол ажыл черле куду деннелде турар. Амгы үеде база шоолуг эвес ийин. Совхозтарның чамдыызында эм шыгжаар чылыг складтар чок болгулаар-дыр. Чамдык эмнерни чүгле чылыг черге шыгжаар ужурлуг, оон башка үрелин, шынары баксырал каар.

Бир эвес чоокка чедир эмнерни туразы-биле ап турган болза, сөөлгү үеде ажыл-агыйларның эм хереглелиэлээн кызырылган деп чүве иддеапарды. Чамдык эмнерни чагыдары эвээжээн. Мен бодаарымга, малчыннар-даа, специалистер-даа эмин камналгалыг ажыглап, оон өртек-үнезинге үнүп тур акша-төгерикти санап турар апарган хевирлиг. Чагыыр эмнери база шилилгелиг апарган. Сөөлгү чагыларда колдуунда бинт, антибиотиктер, вакциналар, чаар эмнерни колдады чагыткан. Чагыгларның хемчээлиниң эвээжээнинің бир чылдагааны эмнер өртээнин улгатканындан база болганы чадавас. Бир эвес республиканың ажыл-агыйлары чылда 2 миллион 600 мун рубльге эмнерни, дериг-хересселдерни чагыдып турган болза, ол-ла өртек 1992 чылда 6,5 миллион чедир өскен. Келир чылын бо өртек оон-даа улгадыр чадавас.

«Зооветкаттыжыышкында» садып алган дериг-хересселдерни, эм аймаан канчаар ажыглап турарын хынаары бистиң дорт хүлээлгевис эвес, ынчалза-даа көдээже үнүп, колхоз, совхозтарга барып, ону соонуургап турар бис. Ажыглаа ындыг-ла эки эвес деп чугаалаар херек. Чижээлээрге, чайын мал чүп турар ванналар дижик. Чамдык совхозтарда аажок улуг ванналарны тудуп каан боор-дур. 40 тонна суг кирер ванналар бар. Тудугжулар, эн ылаңгыя Кавказ чурттуг тудугжулар ол хире улуг ваннаны тудуп калбайн канчаар. Ажылдың хемчээли улгадыр-га-ла, оон өртээ база хөй болур болгай. Ол хире улуг ванналарда сугга холуур, эвилдирер чеже креолин херек деп? 12-15 тонна ишкир бөдүүн ванналарны чүге тудуп албас деп? Эн ылаңгыя шээр мал чуурунга ол хире хемчээлдиг ишкир ванналар дыка таарымчалыг.

Чамдык мал эмчилери эмни чүге чагыдып ап турарын бодавас, оон харылаан турары ажыл-агыйда каш мал барын санавас хевирлиг. Чижээлээрге, мындыг чижек бар-дыр. Чамдык мал эмчилери натрий сериниди деп эмни чаңгыс совхозка 2-1 килограмм чедир чагыдып каан таварылгалар турду. Бүдүн республикага безин бо эм 2 килограмм четчир, а чаңгыс совхозка болза— 20-30 грамм. Мындыг чагыг киирген эмчиниң мергежилиниң дугайында оон-на билип ап болур ышкажыл.

Эм сыкыртыр шприцтерни хөйнү чагыдып турар. Оларның ажыглалы дыка багай. Малчыннарга үлеп каардыр. Чамдык малчыннар шприцтерни сугга хайындырыш, ажыглап албайн малды сыкыртып турар. Ол дээрге болбаан чүве-дир. Мал аарыы халдажып, нептерел болур. Мал эмнээрде ажыглаар дериг-хересселдер бар-дыр. Оларны ажыглап, малдың эмнелгезин чорударга дыка эптим, ынчалза-даа ажыл-агыйларның эмчилери албас. Ол дериг-хересселдиң чамдыызы баазада чыдар. Эмнер кадагалаарынга херек полкалар инструментилер салыр столдар дээш, өске-даа дериг-хересселдер.

Совхозтарның, колхозтарның төпте-ринге ветеринария аптекаларын тургузары чугула. Ону ажыл-агыйларның эмчилеринге сүмелеп-даа турар-дыр бис. Черле ынчаш шиитпирлээри эргежок чугула апарган айтырыг бо. Сөөлгү үеде ажыглаарының мурнуу чарыында тускай рецепт өзугаар тургузар суук эмнер кылыр бүдүмелдер кээп турар апарган. Ындыг эмнерни кылып алырда тускай дериг-хересселдиг аптека херек, чижээлээрге, бүдүмелдериниң өй-чижээн хемчээр бичии дедзилер, шил савалар дээш, оон-даа өске.

Ye бергедээн, эм-таңның, дериг-хересселдиң өргээ каш катап улгаткандыр. Ам-даа улгадыр чадавас. Ынчангаш совхозтарның, колхозтарның эмчилери эмнерниң кадагалалынче, оларны канчаар ажыглап турарынче сагышты салыр херек.

Рынок экономиказы бүдүрүлге бүрүзүн акша-төгерикти боду ажылдап алырынче албадай берген чүве-дир. Ам дээрезинде Россияның «Зооветхандырылгазындан» аңаа хамаарыштыр кандыг-бир документилер келбейн турар. Бир эвес рынок харылзаалары зооветеринарлыг хандырылга организацияларынга дээй бээр чүве болза, каттыжыышкынның ажылы өскерлири чугаажок. Аңаа каттыжыышкын-даа, совхозтар, колхозтар белен турар болза эки Ынчангаш бөгүнден эгелээш, бодамчалыг болбас болза хоржок. Рынок харылзааларынга ажылдаары дээрге-ле садыглажып саарлыры болгай. Ынчан эмин чагыдып алгаш, чүгле кээп алыр эвес, а оон хереглелин тодарадып, мал-маганның байдалын хайгаарап көрүп турган, кандыг эмни чагыдып, садып алза эки дээш өске-даа үүлдерни баш бурунгаар тодарадып алыр апаар.

Анатолий РАЗУМОВ.
Республиканың «Зооветхандырылга» каттыжыышкынның директору.

«ССРЭ-ниң иштики херектер министри турган Б. Пуго тудуп хорутдаар деп турда, бодунуң амызынга четтиниппкен дээрзин РСФСР-ниң Чиигине прокурору В. Степанков дыннаткан...»

(«Известия», 1991 ч., август 23).

«Август 24-түн кежээзинде ССРЭ Президентизиниң чевулекчизи, маршал С. Ф. Ахромеев бодунуң амызынга четтиниппкен дээрзи билдинген».

(«Невское время», 1991 чылдың август 27).

«СЭКП ТК-ның херектер эргелекчизи Николай Ефимович Кручина Плотников переулогунда тергиин дээн бажыңының бешки каъдында квартиразының балконуундан эртентиниң 5 шакта шурай берген. Москваның Ленин районунуң прокуратуразының ажылдакчызының чугаалап турары-биле алырга, Н. Е. Кручина өлүр мурнунуң чагаазын арттырып каан, ында ак сеткил-биле чурттап чораның, кеи-херек үүлгедикчизи деп бодун саналайн турарын бижээн, ол ышкаш Михаил Сергеевич Горбачевка бодунуң шынчызын бадыткап турар».

(«Комсомольская правда», 1991 чылдың август 27).

«Эрткен воскресеньеде партияның база бир чаңчылы турган кижи бодунуң амызынга четтиниппкен. 8-ки каътта бодунуң өрээлиниң соңгазындан бир шаанда СЭКП ТК-ның херектер эргелекчизиниге ажылдап чораан Георгий Павлов шурай берген. Өлүр мурнунуң чагаазын ол арттырбаан болган».

(«Би-би-си», 1991 чылдың октябрь 7).

«Шак-ла ынлыг чаңчылчаан орук-биле бодунуң амызынга СЭКП ТК-ның делегей килдизиниң ажылдакчызы Дмитрий Лисоволик четтиниппкен».

(«Смена», 1991 чылдың ноябрь 1).

Т. Гдлян, Н. Иванов

ЭРЛИК ОРАНЫНЧЕ АЛБАДАЛ

Номерден номерже

Эргилде үезинде тиилелге чедип алган демократияның байырлалы-биле холбаштыр Старая площадька улуг албан-дужаал эөлеп турган дүжүметтер амы-тынынга ынчаар четтинип эгелээннер. Ол үүлдер янзы-бүрү чугааларны тывылдырып, шын истелгени кылырын негеп турган. Ында кандыг-даа сенсация чок чүве-дир ийин. Эвилел парламентизиниң баштыңы турган Анатолий Лукъяновту бодунуң амызынга четтиниптеринче канчаар албадап турганын миллион-миллион кижилер билир, аңаа «эрес-дидим шиитпир хүлээп алырынга» бүгү байдалдарны тургузуп турган.

1991 чылдың август 28-те ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязынга ону ажылындан халап турда, Лукъянов бодунуң кабинединге олуруп алгаш монитор дамчыштыр сессияның эртип турарын хайгаарап орган. Ону ажылындан халаан соонда, истекчилер аңаа чедип келген болгаш айтырыглар салган, эргилдеге киришкен деп каразып турарын чугаалаан болгаш ону тудуп хорутдаар дивейн турарын бадыткап чугаалааш, чана бээрин сүмелээниер. «Чүге? — деп, Анатолий Иванович элдепсиниген. — Мени моортан-на тудуп аппарынар». Ынчалза-даа истекчилер арлы берген. Лукъянов Москва чоогунда дачазынга чеде бергеш, чоок кижилеринге ону бодунуң амызынга бодуу четтиниптерин чедип алыр дээш оралдажып турарын, оон-биле кымны-даа өөртпезин чугаалап турган. Ол дугайында Лукъяновтуң кадайы интервьюзунга чугаалап турган.

Лукъяновту тудуп хорутдаар талазы-биле ажылды кылып тура, шаанда-ла ТК-ның шыпшың кабинеттеринге ажылдап кылып каан «эрлик оранынче албадаашкынның» схемазы канчаар ажылдап турарын база катап көрдүвүс. Ол кабинеттериниң эөлериниң бирээзи турган Лукъянов ол кара сагыштыг схемаже боду кире берген-даа болза, ындыг дузакка туттунарындан шиитпирлин-биле ойталаан. Херечиниң аксын канчаар хаарын, кады херек үүлгеткен кижизин канчаар чайладырын, оон-биле үүнү-даа арыг-тас кылдыр чажырып кааптарын ол тергиин эки билир. Аңаа оорлар, кем-херек үүлгедикчилери херек чок апарган кижилерин боттары-ла аайлап кааптар, а Старая площадьтың чаңчыннары өске ындыг арга тып алганын бо чылдарда эскерген бис.

1984 чылдың август 15-тин эртенинде Узбекистанның иштики херектер министри турган Кудрат Эргашев «браунинг» системаның пистоледи-биле бажынче бооланыпкан. Бодунуң амызынга четтиниппкен чоруктун чылдагаанын тодарадып албайн чыда-ла тус черниң прокуратуразы «кем-херек үүлгедишкининиң составы чок» деп түүнел-биле ол херектi хаап кааптарынче далашкан. Өлүр мурнунуң чагаазын Эргашев узбек дылга бижээн. Ону очулдурарга мындыг:

«Кара чаңгыс кижи мен, ада-нем ядыы улус, мени Рашидов болгаш оон бөлүү нүүлдеди. КАК-та Мелкумов, Х. Яхьяев, Г. В. Архангельский болгаш оларның чалча кижилери —Алимов Музафар, Таджиханов Убайдулла олар дыка улуг түннүг акшаны чарыгдапкаш, мени нүүлдедилер. Ол херекке ССРЭ-ниң ИХМ-ниң министриниң оралакчызы Лежепеков, — Мелкумовтуң чоок өннүү болгаш ССРЭ-ниң ИХМ-ниң УК начальниги Мельник база каттышканнар.

Мен СЭКП-ниң шынчы кежигүнү.

марксисчи-ленинчи кижи мен. өлдум.

СЭКП, марксизм-ленинизм делгерезин!

Совет улус делгерезин!

Уругларым, коммунизм тургузуушкунунга ак сеткилдиг ажылданар, нүүлге кажан-даа таварышпанар. Хадича, эримним, черле аарыва. Уругларыңыың ёзулуг иези бол, олар база сен дээш сагыш човаарлар. Нүүл болгаш оон уржуктары чүл деп чүвени 1976 чылдан бээр көрүп келдим, туруптум.

Хадичаны, ада-немни, төрелдеримни, уругларымны, кенээттеримни, кудаларымны, күдээлеримни дыка көрүкседим, кончуг эки улус чүве, ынчалза-даа ол күзелим бүтпеди. Силерниң мурнунарга улуг өрелиг мен. Ол дээш мени өршээп көрүңер. Өске кымга-даа өрем чок, кылган чүвем чок, чүгле нүүлдеткен мен дээрзни база катап чугаалаайн. Совет хамааты чаңгыс бодум болганымда кымныңдаа дузазы чокка ындыг албан-дужаалче деп шээн мен.

15. 08. 1984 чыл. Кудрат».

Мону номчаан соонда бодунуң арыг ат-алдарын камгалаан коммунистин, Рашидов мафиязындан көгараанныңарның бирээзи ышкаш сагындырар. Херек кырында ол ындыг бе? Аңаа харыылаарда өске бир документ-биле танышып көрээли.

«ДОКТААЛ

1987 чылдың декабрь 1. Москва хоорай.

ССРЭ-ниң Чиигине прокурорунуң чанында онза чугула херектер талазы-биле истекчи, юстицияның улуг чевулекчизи Н. В. Иванов № 18/58115-83 кеземче херээниң материалдары-биле танышып көргеш, доктаатканы болза:

Нинти таптаашкынныг үелер, 70 болгаш 80 чылдарның эгезинде, Узбек ССР-ге таарымча чок үүлдериниң көвүдээринге идиг болган.

Удуртулганын чагырып, дужаар аргазын Узбекистанның КП-зиниң ТК-зының бирги секретары турган Ш. Р. Рашидов болгаш оон чоок кижилери тергиидедип турган, бир дугаар кижиге үүдүүр чорук, байырлал шинчилиг хөөннер, чүве тоовас сеткил кадрларны шилип алырда хажыдыышкыннарны, күрүне мегелээр чоруктарны болдурган. Эш-өөрүн, чер-чуртун, дөргүлтөрелин тыртар, чашпаалаар, шугумчүлел кызар, карак чаар болгаш өске-даа таарымча чок үүлдер аңгы-аңгы албан-дужаалдыг кижилериң ортузунга хээлиленир чоруктун өөнтерээринге идиг болган.

Республикада тургустунган кара туразында ажылаашкынларның, үүлгедишкин дээш кеземчеге онаашпас чоруктарның болгаш бот-боттарын камгалажыр үүлдериниң өзүп турары УзССР-ниң ИХМ-ниң болгаш оон чер-черде орнарының ажыл-чорудулгазынга багай салдарны чедирген. оон түннелинде 70 чылдарда удуртукчу кадрларның сандараашкыны эгелээн.

Бо бүгү үүлдер кем-херек үүлгедир чорукка удур ИХМ-ниң демисел чорудар хүлээлгезин болур-чогуурубиле күүседириңге шаптык болуп, күрүнениң болгаш хөй-ниитиниң эрге-ажыктарынга, хамаатыларның хоойлу өзугаар камгалаттынган эргелериңге болгаш эрге-ажыктарынга когарал чедирип турган.

ССРЭ-ниң ИХМ-ниң талазындан республиканың иштики херектер органнарын контрольдавайн турары-биле байдал улам нарыыдаан, министр Н. А. Щелоков болгаш оон оралакчызы Ю. М. Чурбанов үүгле кадрларның сандараарын көрүп орган эвес, харын-даа боттары бужар хээлиленишкинче киргеннер.

Байдал ындыг болганда республиканың удуртулгазы-даа, ССРЭ ИХМ-ниң удуртулгазы-даа УзССР-ниң иштики херектер министри албан-дужаалга оларга бердинген, дыннаргыр, оларның айтыышкынын хажык чок күүседир болгаш тургустунган багай байдалды, кем-херек үүлгедикчи харылзааларны сойгалаарын болдурбас кижинин ажылдаары эргежок чугула деп сачаан.

Ынчангаш 1979 чылдың июль 5-те Узбек ССР-ниң иштики херектер министринге 1932 чылда төрүттүнген Эргашев Кудратты деп-шитилередир үе чоокшулап кээрге безин. Рашидов ону пенсияладыпкан, «Шылгарангай күш-ажыл дээш» деп медаль-биле шаннаан, үүлгеттинген ол херекти истээрин тус черде эрге-хоойлу камгалаар органнарга хоруп каан турган.

Эргашев бодунуң амызынга четтине бээрге тус черниң прокуратуразының ону ханы истевейн барган чылдагааны база билдингир. Эргашевти тудуп хорутдай бээр ийне дээш оон кем-херекти кады үүлгедип турган өөрү дыка девидээн. Эргашев дыка хөй чүвениң дугайында билир, истелгеге эвээш эвес сан-медээлерни берип болур. Ону хөй чүве билири дээш өлүрүп кааптарынга-даа чедип турган. ТК кежигүнү, Дээди Советтиң депутады кижини кеземче херээнге онаары дыка нарын — партия органнарының чөпшээрелери база херек, ынчангаш мафияның штабы — республика ТК-зы ону хорутдаттырбас дээш бүгү-ле чүүлдерни кылып турган. Бистин киирген бижиктеривисти чажыр суп, ТК-ның кежигүнүнден үндүреринге, депутат эргезин казыырынга далашпайн турган. Кажан Москва бистиң деткиир бооп аазапкан соонда безин Дээди Советтин Президиуму хорутдаар чөпшээрел бээриниң орнунга соңгукчуларга ону дедир кыйгыртыр талазы-биле узун хуусаалыг кампаниянны организастап, үени шийүп эгелээн. Практикада ховар-ла таварылга болган.

1984 чылдың августа КАК-тың оперативтиг албан чери Эргашевти хайгааралга алган. Оон кайнаар баарын хайгаарап, телефон дамчыштыр чугааларын дыннап эгелээн. Оон эвээш эвес солун үүлдер илерээн. Истелге ону долгандыр чыырлып орар боорга Эргашев бир деткикчизинден өскезинче шурап-ла турган. Мафияда өөрү аңаа кара чаңгыс үүлдү — ажыл-херек дээш, өг-бүлезиниң чаагай чоруу дээш, капиталды камгалап арттырып алыры дээш кара чаңгыс «эрес-дидим шиитпирни» хүлээп алырын, азы дорт чугаалаарга, амызынга четтиниптерин сүмелеп турган. Ол темага болган чугаалар чаңгыс эвес. Ынчалза-даа Эргашев дораан аңаа чөпшээрешпээн, бир-ле чүвени маанап турган. Гдлянның амызынче халдаар дээн орааллажыышкын бүтпээн, чүге дээрге ындыг үүл болу бээрин билгеш, контролдап турган бис. Ынчан Эргашев Адыловка база барган. Ынчалза-даа 1984 чылдың август 11-де Каримов тутту-руп хорутдаттырган, оон соонда, август 13-те Адыловту база тудуп алган, Эргашевти тудуп хорутдаар чөпшээрелди апкан бис, ынчалза-даа оон ТК-да эш-өөрү аңаа ону база сагындырыпкан.

Ол хиреде-ле Эргашев далашпаан. Ында база ужур бар, элдептиг үүлдер тыптып турар апарган. Эргашевти тудуп хорутдаарын ССРЭ-ниң Чиигине прокурорунуң оралакчызы Сорока чөпшээрээн хирезинде чогум ону күүседирин манадып турган: онзагай айтыышкын келгенде бажыннаар силер дээн. Шак ынчаар хүнден хүнче чөпшээревейн келген. Ол Эргашевти бодунуң амызынга четтинзин деп албадап турарын аңаа база дыннадып турган бис. Москва-биле чугаалажып турарга, найысылалда безин улуг күштер Эргашев дээш туржуп турары билдине бээр чорду, харын-даа ол бодунуң амызынга бөдү четтиниптер болза, чамдык кижилерге таарымчалыг ышкаш.

Эргашевти үүгле СЭКП кежигүнүнден үндүрерге, ам тудуп хорутдаар силер, партия органнарының негелдези ындыг-дыр деп, Сорока август 14-те биске чугаалаан. Ол-ла хүн УзССР-ниң иштики херектер министриниң оралакчызы Георгий Давыдов Эргашевче телефоннааш, ону партиядан үндүрер ужурлуг, партия хуралынга келириниче чалаан.

(Уланчылыг).

РОВНОНУҢ ХОСТАКЧЫЛАРЫ

1941 чылдың июнь 22-де болган ТАР-ның Х Улуг хуралындан ССРЭ-ниң Чазаанга мындыг уткалыг Декларацияны хүлээп алган:

«Совет Эвилелинче фашистиг Германилның халдаан дугайында Совет чазактың радио дамчыштыр медеглээнин дыңнаашы, ТАР-ның Х Улуг хуралы, Совет Эвилелиниң эрге-ажыктарын камгалаарынга белен. Үлет-пүрчин-тараачыныңы маадырлыг Кызыл Шериг болгаш Далайның Кызыл Флоду Гитлерниң калчаараан фашистеринге өлүмнүг согуушкунуу бээринге шуут идегээнин илергейлеп тур.

Тываның арат чону бодуунуң революстуг намынга, чазааанга баштадып алгаш, фашистиг халдакчыларны туюлунга чедир чылча шаап, тинлээр дээш демисежип турар совет улустун ол демиселинге бодунуң амы-тынын харамнанмайн, бүгү-ле бар күжү болгаш арга-ларыбыле киржиринге белен!».

Бүгү Тываның тос кожуннарының арат чоннарынга ук Декларация доп-дораан дыңналып четкен. Арбан, суму, кожуннарга Кызыл Шеригге дузаламчы чыырының улуг ажыл-хөрээ ынчан эгелээн.

Баштай Тывага ажылдап, чурттап чораан 800 ажыг ССРЭ хамаатылары Ада-чурттуң дайынынче чорупканнар. А 1943 чылдың май, 20-де тыва 11 танкистер, сентябрь 1-де 208 тыва эки турачы ССРЭ-ге дузалажыры-биле фронтуже аттанганнар.

Ада-чурттуң Улуг дайынынга адашкылар, алышкылар, дуңмашкылар, угбашкылар, өг-бүлелиглер чаңгыс демиг демисежип турган: Дончут Куулар Даңзырын оглу. Улуг лейтенант. Ийиги взводтуң командири. Оон кадайы Дарья Куулар Намзырай уруу. Санинструктор. Доржу Монгуш Көжеге оглу. Лейтенант. Үшкү взводтуң командири. Оон кадайы Багбуужап Иргит Мадай уруу. Санинструктор. Даңзы-Белек Оржак Чүлдүм оглу. Старшина. Бешки взводтуң командириниң дузалакчызы, Байлак Оржак Чүлдүм уруу. Даңзы-Белектиң кады төрээн дуңмазы. Санинструктор. Лама Борис (Түлүш) Шөмбүл оглу. Улуг сержант. Эскадрон командириниң дузалакчызы. Сандак Түлүш Шөмбүл оглу. Гвардейжи аная дайынчы. Ламаның кады төрээн акызы. Ол Ровно хоорайны хостаары дээш тулчуушкунга маадырлыы-биле өлгеннериниң бирээзи. Хуназыг Оюн Тавылаң оглу. Тоспан Оюн Тавылаң оглу. Гвардейжи аная дайынчылар...

Кечил-оол Түлүш Балдан оглунга (ам Совет Эвилелиниң Маадыры) командылаткан тыва эки турачы аттыг эскадрон 1-ги Украин фронтузунуң 13-кү армиязының 6-гы аттыг шериг каттыжышкынының 8-ки гвардейжи дивизиязының 31-ги полугунуң 4-кү эскадрону болуп, Кызыл Шеригниң кезектери-биле чаңгыс демниг эрес-дидим демисешкен.

Полктуң командири гвардейжи полковник Ефим Абрамович Попов — еврей. Бирги эскадроннуң командири капитан Хафиз Ахмеджанов — татар. Ийиги эскадроннуң командири Алексей Коноваленко — украин. Үшкүзүнүң Михаил Катаев — алтай. Дөрткүзүнүң — Түлүш Кечил-оол — тыва. Х. Ахмеджанов биле Түлүш Кечил-оол Тамбовтуң аттыг шериг училищезин кады дооскан— хоочун дайынчы эжишкилер чорааннар.

Украинаның область төвү Ровнону немец-фашистиг эжелекчилериниң ханыг аспаандан хостаанындан бөөр ам таптыг-ла 48 чыл болуп турар. (1944 чылдың февраль 2-де хостаан).

1944 чылдың февральдың 16-да, Тыва Арат Республиканың чазааанга полк командири Поповтуң амгы үеде архивте кадагалаттынып чыдар чагаазының одурулгарын маңаа киирери эргежок чугула деп бодай-дырмен.

Оон сөзүглели бо:

«Дөрткү эскадроннуң командири капитан Кечил-оол кайда-ла берге байдал тургустуна берген болдур, тулчуушкуннарны боду башкарып, дайынчыларны, командирлерни тинилелгеге кыйгырып турган.

Тываларның эрес-маадырлыг чоруу дээш Ленин орден. Ада-чурт дайыны, Алдар, Кызыл Сылдыс ордениери-биле шаннаар дугайында дилегни үстүкү командылал чериниге киирген. Ровно операциязы дээш дөрткү эскадроннуң командири капитан Кечил-оолду Ленин орден-биле, оон сеелүнде операцияларга оон маадырлыг чоруу дээш Совет Эвилелиниң Маадыры атты тыпсыр дугайында дилегни киирген. Бүгү-ле дайынчы операцияларга дөрткү эскадрон полктуң эң эки эскадрону дээрзин көргүскен. Полк командири гвардейжи полковник Е. Попов.».

Амгы үеде бистериниң аравыста ажылдап, чурттап чоруур элээн каш эки турачылар-биле бо хүннерде ужуражып, 48 чыл бурунгаар Ровно хоорайны хостаар дээш тулчуушкуннарның дугайында оларның аар-берге сактыышкыннарын база дыңнааныны айтып каайн.

Юрий (Оюн) Пандар-оолович Седен-оолга база ужураштым. Ол Ровнону немец-фашистерден хостаанының 47 чыл болган оюнга эрткен чылын киржип, чалаттырып чораан кижи болду. Эрес-дидим эки турачыларның дугайында уттундурбас тураскаалдар хөй, Ровнонуң бир кудумчузун «Тыва эки турачылар» деп адаан. Амы-тынын чидиргеннериниң тураскаалдыг даңзыларын-даа мөнгежиткен. Дубно хоорай, Деражно, Сурмичи, Клевань, Деревянное, Погорельцы болгаш өске-даа тыва эки турачыларның хосташкан суурларында тываларның дугайында тураскаалдарны кылыгаанын ол улуг магадалбиле чугаалаар чорду. Бичен-оол Сарыглар Күзетей оглу. Старшина дужаалдыг. Танкыга удур боолаар взводтуң командири чораан. (Ам документизи Пичен-оол Тимофей Күзетеевич). Лама Борис Шөмбүл-ович. Оларның-биле база ужуражып, чугаалаштым-даа.

Ровно хоорайны фашистерден хостап турда, хар, суг чаашкынныг аажок хат хаданн дүне-ле болгай. Бистиң талавыстан чидириг-даа хөй-ле болган. Улуг лейтенант Оолак Оюнуп, улуг лейтенант Бүрзекией Саттын, лейтенант Доржу Монгуштуң взводтары дайынчыларны удаа-дараа чылча шапкылааш, баштай чигир заводун, оон соонда Ровно хоорайны бүрүн хостаан. Ол кадыг-берге түлчуушкуниуң үезинде ийиги взводтуң командири улуг лейтенант Дончут Куулар баштадыр дыка хөй дайынчылар украин чоп дээш хып дээн аныяк-чалыы назынындан чарылганнар.

Таңды-Ууланың эдээнде Чагытай, Дүрген, Бай-Хаак, Уургайлыг, Доора-Хадын, Кара-Булук, Суг-Бажы, Чал-Кежиг, Элегес, Межегей, Эзрбекке чурттап чораан, азы тодаргайлап чугаалаарга, Межегей, Эзрбек, Элегес, Көк-Булуң сумуларындан Ада-чурттуң Улуг дайынынче 45 оюннар эки тура-биле дайылдажып чорутканнар.

Бо каш одуругларның автору ырда кирген Элегеске төрүттүнген Оюн Көкеек Донгуракпаевна, Оюн Чассыгбай Мооллаарович ашак-кадайның дөрт кады төрээн оолдары Ойдупаа Оюн, Хүүлеңмей Оюн, Айыжы Оюн, Седип-оол Оюнуп дугайында элээн делгеренгейи-биле номчукчуларга таныштырар бодаан. Ашак-кадай шупту беш оолдуг, бир кыстыг чораан. Беш оолдары Ойдупаа, Хүүлеңмей, Айыжы, Кечил-оол, (Кечил-оол Оюнну «кулаа кадыг» дээш фронтуже албаан) Седип-оол Оюннар кайызы-даа аңгы-аңгы үеларде Тываның Араттың Революстуг аттыг шерииниге шериг албаны эрттиргеннер.

А кара чаңгыс кыс дуңмазы Чыртаппан Оюн эр кижи турган болза, чугаажок шериг хөрээн эрттирер ийик. Беш алышкыларның эң-не улуу Ойдупаа Оюнуң ажыл-ижи, амыдырал-чуртталгазы черле солун книги. Ол аныяк үезинде-ле ТАРЭ кежигүнүиге кирген. 1930 чылдың үезинде АРШ-ка турган, Чадаанага, Өвүрнүн Бора-Шайга болуп турган үймээн-самыынны базарынта идепкейлиг киришкеннерниң бирээзи. Бо беш алышкы бежелээ турза үзүн, тутса мөге эрлер. Ынчангаш оларның кайызы-даа АРШ-ка турган-ла, шыырак мөгелерниң санынга кирип турганнар. Ылаңгыл алышкыларының эң улуу Ойдупаа Оюн ТАР мөгеэн Арзылаң Чамыянны 1940 чылда 128 мөге салган чазак байырлалынга октааш шүүлген, эзер, чүгеннинг үүгүрүк аът-биле шаннаткан-даа.

Хүүлеңмей Оюн 1937-1939 чылдарда АРШ-ка шериг хөрээ эрттирген. Шериг мергежили артиллерист. ТАРЭ болгаш ТАРН кежигүнү. Сурмичи дээш тулчуушкунга аар балыглаткаш, ТАР-ның «Дайынчы шылгарал» деп медальдыг. Айыжы Оюн 1934-1937 чылдарда АРШ-ка шериг албаны эрттирген. Кол мергежили чолаачы. Араттың Революстуг аттыг шериниден халашкаш, ТАР-ның Сайыттар Чөвүлелиниге үр үеде чолаачылап турган. Седип-оол Оюн дөрт алышкыларының эң-не хеймери. Ол АРШ-ка шериг хөрээн эрттирип турган-ла, эки тура-биле фронтуже чоруур дээш билдириишкин киргеннериниң бирээзи.

Ойдупаа Оюн дуңмаларыбиле кады гвардейжи улуг лейтенант Оолак Оюнуп взводунга дайылдажып чораан.

ДАЙЫНЧЫ ХАРАКТЕРИСТИКА: «Гвардейжи дайынчы Ойдупаа Оюн Ровно, Дубно хоорайларны болгаш өске-даа суурларны хостаарынга немец-фашистерге удур кадыг-берге тулчуушкуннарга болуунуң снайпер боозу-биле эң айылдыг от точкаларын, пулемёт бөлүглежилгелерин оп-ону биле узуткаан болгаш чүгле Ровно дээш тулчуушкунга 20 ажыг немецтерни чок кылган.

Дубно дээш шавар халдаашкыннарга аар балыглангаш, тулчуушкун шөлүнден чоруй барбайн, каңгамчык эрес-маадырлыг чоруктарны кылган.

Эки турачылар отрядының командири капитан КЕЧИЛ-ООЛ.

Командириниң политик талазы-биле оралакчызы улуг лейтенант БАЙЫСКЫЛАҢ».

Дубно дээш тулчуушкун шынап-ла, эң-не аар-берге болган. Немецтер маңаа эң-не хөй күштү мөөнээн турган.

Дубно дээш аар-берге тулчуушкуннарга дөрт алышкыларның бирээзи Айыжы Оюн амы-тынындан чарылган. А Ойдупаа Оюн, Хүүлеңмей Оюн кайызы-даа аар балыглатса-даа, тулуп турганнар. А алышкыларның эң-не хеймери Седип-оол Оюн Деражно суур дээш тулчуушкунга база балыглаткан. Ойдупаа Оюн, Хүүлеңмей Оюн эки турачы өөрбиле 1944 чылдың чайынында төрээн Тываэынга ээп чаныр келгеннер. А дөрт эрес эрлериниң эң-не бичези Седип-оол Оюн госпитальга эмнеткениниң соонда бодунуң дайынчы оруун уламчылап, Кызыл Шериг-ниң кезектери-биле Чөөн Пруссияны, Чехословакияны, Венгрияны хосташкаш, дайын төнген соонда, 1946 чылда төрээн Тываэынга ээп келген.

Солдат, шынап-ла, солдат. Ойдупаа, Хүүлеңмей, Седип-оол Оюннар фронтудан ээп келгеш, төрээн чери Элегеске баштайгы тургустунган колхозтарның, сеелүнде барып, амгы «Коммунизмниң херели» совхозтуң тургустунарынга боттарының эвээш эрес үлүг-хуузун киргеннер. Ам бо хүннерде бистиң аравыста дөрт алышкыларының эң-не хеймери Седип-оол Чассыгбаевич Оюн чурттап чоруур. Оон хары 70 ашкан.

Иван КЕЛИК-СЕҢГИ.

КЫШКЫ XVI ОЛИМПИЙ ОЮННАРЫНДА

Альбервиль — Кышкы XVI Олимпиаданың төвү. 64 чурттардан ийи муң ажыг спортчулар ында келген. Олимпиаданың байырлыг ажыдыышкыны болган.

Аная Бүгү-делегейниң олимпиада комитединиң президентизи Хуан Антонио Самаранч Ак олимпиаданың ажыттынганын чарлаан. Францияның президентизи Франсуа Миттеран, АКШ-тың оралакчы президентизи Дэн Куэйл база киришкен.

Олимпиадага айыыл чок чорукту хандырар дээш 2000 полицейжилери, 3000 жандармнары, 2000 француз омончуларны болгаш 1000 өрт дайынчыларын быжыглаан. Парлалганың кол төвү Изер деп даг хеминиң эринде Ла-Лешер курорт турар черде тургустунган. Олимпиаданың болуп турар чери Альпының девискээринде 1600 дөр-белчин километр черде чаттыла берген. Олимпиаданың болуп турар чериниң эң-не ыраа— Тинь—65, Валь Д'Изер—64 километр. Ол черлерже автобустар чоруп турар. Хуу транспорт баарын чөпшээреес. Автобустарның чоруп турарының аразы 10 минута.

Аная олурары халас.

Олимпий олимпарының болуп турган черлери-биле харылзааларны телевидение дамчыштыр тудуп турар. Дамчыдылга бригадазында 60 ажыг репортёрларны быжыглаан. Компьютерлеген кандыг-даа медээни ап болур. Олимпий суурнуң кино залында «Полтергейст-3» деп коргуучуг кинону-даа көөр. Спортчуларга 36 муң презерватив-тер үлеп берил турарын-даа көрүп болур. Ол сан-түү оларга эвээш бе, азы хөй бе дээри берге.

Олимпиадага улгады берген назылыг кижилер база киржир. Италияның хоочун хаакчызы Маурильо де Зольт июльда 42 харлаар. Ол бодунуң чуртунуң 18 алдын медалының эдилекчизи. 9 катап 50 километрге тиилээн. Олимпиадага дөрт удаа киржип турар.

Ол шыкаш Раиса Сметанина база дөрт дугаар киржир. Үш дакпыр олимпий чемпиону шыырак дээн спортчулар-биле күжүн шенежир.

Спортчулардан ангыда, тус черниң чурттакчызы Анаин Жюганны база адап болур. Олимпиада ажыттынып турган хүнде ол 100 харлаан. Ынчангаш ону ажыдыышкынче чалаан.

БИРГИ ЧЕМПИОНУ

Альбервильде февраль 8-те байырлыг байдалга ажыттынган Кышкы XVI Олимпиада оюннарының бирги чемпиону Санкт-Петербургтан 25 харлыг студент Любовь Егорова болган. Ол 15 километрге хаак чарыжын 42 минута 20,6 секундада маңнаан, бирги алдын « медальдың эдилекчизи болган. Финн хаакчы кыс Марют Луккаринен ийи дугаарында, оон соондан Магадан чурттуг Елена Вяльбе, Сыктывкардан Раиса Сметанина келгеннер.

Ачы-дуза чедирип болур

Кызыл хоорүүскомнуң капитал тудуг киллизи дараазында ачы-дуза хевирлерин чедирип болур:

1. Капитал септелгеге сметаларны тургузары болгаш эде санаары.
2. Тудуглар төлевиледдерин кылырынга техникиг байдалдарны тодарадып, чыып бөөри.
3. Техникиг хайгааралды боттандырып чорудары.
4. Тудугларның геодезия шыйыгларын кылыры, черин демдеглээри.
5. Тудугларга херектиг чүүлдерни четчелеп бөөри.
6. Керээлер чарары.

Кээр адрези: Кызыл хоорай, Тайбың кудумчузу, 15. Хоорүүскомнуң капитал тудуг киллизи. Телефону 2-51-82.

* * *

Улут-Хемниң «Эйлиг-Хем» совхозта ажылдап, чурттап чоруур ада-иелериниң Кызыл хоорайның дээди, тускай ортумак өөредилге черлеринде өөренип турар ажыл-төлүбиле ужуражылгазы бо чылдың февраль 14-те пятницада. Парлалга бажыңының ийиги каздынга болур.

Совхозтуң дирекциязы

АЪТ АЗЫ ШАРЫ БОЛЗА

Ажыл-ишчи амыдыралымны МЧАЭ-ден эгелеп алташ, бүгү назынымда көдээ ажыл-агыйга ажылдап келдим. Аът, шары, күчүлүг тракторлар-биле черни аңдарып, тараа өстүрүп ап келгенин көрдүм. Машина-техниканы артык кезектери чедишпес, солярка, бензин тывылбастаан, ховартаан, ажыл-иживис ат болду деп дүвүреп турар-дыр бис. Машина-техниканы бар, шимчээр шаа-биле ажыглааш, ада-өгбевистиң ажылдап, ажыглап чораан аргаларын сагынзывысса кандыг үвел?

МЧАЭ үезинде аът, шарыга аңдазын кошкаш, черни аңдарып, илиртеп, тарааны өстүрүп ап турдувус. Шаг бергедээнде чоонган бис. Ада-өгбелеривис дег ажылдап эгелезе. Аът аңдазынын кылыптар усшевер кижилер, аная хереглээр демир-дес чайлыг тыпты бээр. Оон кедерезе кооперативтерге, биче бүдүрүлгелерге аът аңдазынын бүдүрерин үүге организастап болбазыл. 2 аътты азы 2 шарыны кожуп алгаш, ындыг аңдазын-биле чер аңдарар болза, хүнде 1 ганы черле шыдаар үүе. Шак мындыг арга-биле ажылдаары эң ылангыя арат ажыл-агыйы тургузуп турарларга тааржыр деп бодаар мен. Машина-техника аймаа шуут тывылбас, баш мунгаш үүе болза, баштай дээрезинде үүге ынчалар ажылдап шыдавас деп. Чоорту бут кырынга туруп, быжыгып келгеш, кандыгдаа өртек-биле болза, машина-техника аймаан садып-ла алгай.

Кижилерге шак ынчаар ажылдаар арганы бөөр деп бодаар болза, хууда болгаш арат ажыл-агыйларны тургузарын дүргедедири, оларга черни быжыглаар, мал-маган талазы-биле дузалаар херек. Ажыл тыппайн турар, штат кызырылдазынга таварышкан, бодунуң хууда ажыл-агыйын тургузуп алыксаан кижилер ынчаар ажылдап шыдаар деп бодаар мен, бир эвес күзел, үүткүлү бар болза. Ынчаар ажылдап турар кижилерни янзы-бүрү хөй үндүрүглер-биле күрүнеиниң чыптыр баскан херээ чок. Олар продукцияны бүдүрүп, чонга сатсын. Ынчан байдалывыс чүгээртээр.

Тыргыл-оол МОНГУШ.
Кызыл хоорай.

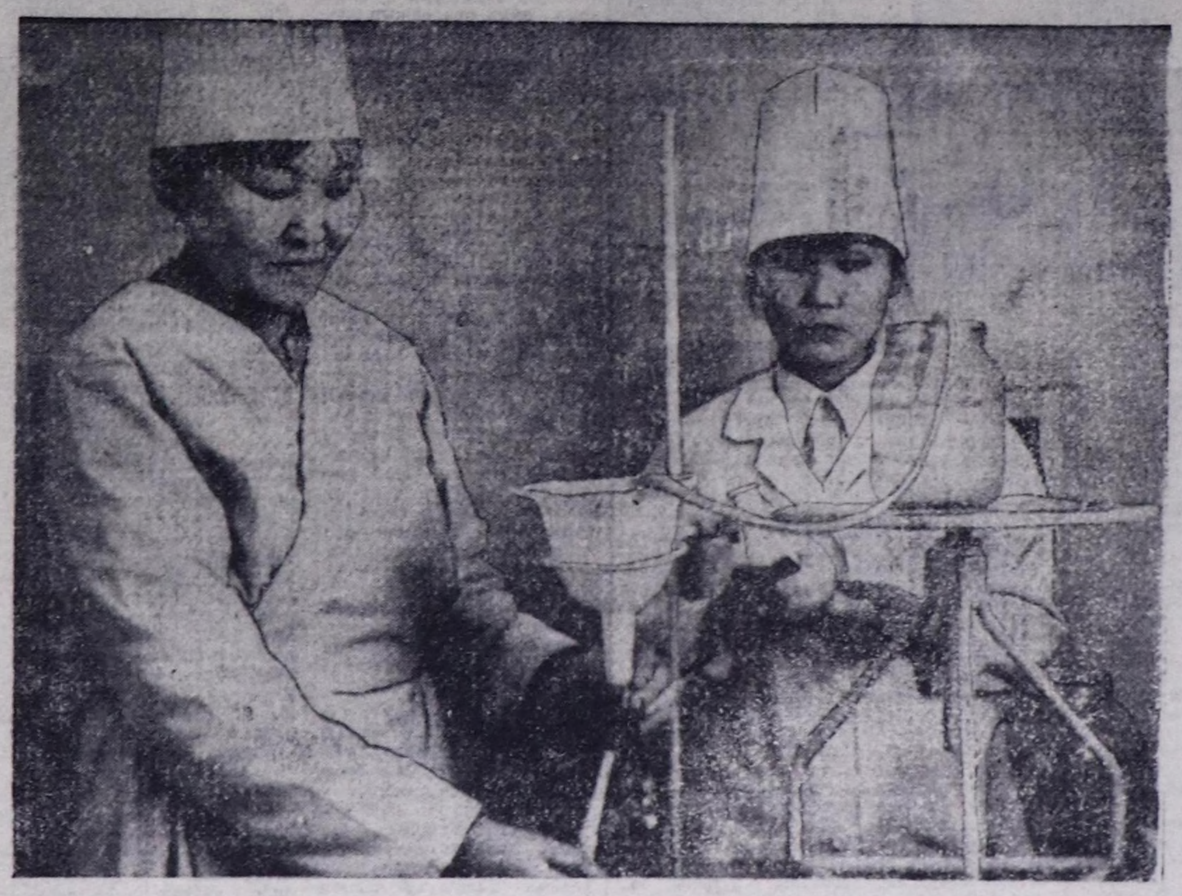

АЖЫДАР

Рынок өртектери тургустунганы-биле холбаштыр Кызыл хоорайның эвээш орулгалыг чамдык пенсионерлери берге байдалдарда таваржып турар. Ынчангаш оларга чиик өртектиг чем садар тускай магазинни ажыдар талазы-биле Тыва Республиканың Социал хандырылга министерствозу хемчеглерни ап турар. Хоорайның садыг чери магазин кылыр бажыңны тыпкандаа болза, ол хоорайның кыдыында болуп турарындан таарымча чок болган. Ынчангаш хоорай төвүнге ындыг бажың тыпты берзеле, тускай магазинни ажыдар.

(Бистиң корр.).

КЫМ ХАРЫЫЛААРЫЛ?

Чаа үнүп келген 1992 чылдың эгези район төвү Суг-Аксы суурнуң чамдык номчукчуларынга өөрүнчүг эвес болган. Үүге? Барып-барып «Шын» солуннуң бирги номерин бистиң номчувайн барганывыс-тыр.

Суг-Аксы суурдан ниитизи-биле «Шынны» 813 экземплярны чагыткан. Сүт-Хөлдүн харылзаа черинге бир дугаар солун үүгле 110 кезек келген. Бо бүгүнүн чылдагаанын тодарадыры берге болган.

Чогум Суг-Аксынга келир ужурлуг солунну та кайда дүжүр октапкан үүе, билдинмес. Бо тывызыктың харыызын тывары берге. Маңаа Сүт-Хөлдүң харылзаа ажылдакчылары кандыг-даа буруу чок хевирлиг.

Республика төвүнден ыңай-бээр кожуунарже почта чедирип турар кижилериниң, азы Чөөн-Хемчиктиң харылзаа ажылдакчыларының ээ-харыысалга чогу ол бе? Амыдырал бергедээн бо үеде улуг өртек-биле чагыдып алган солун, сеткүүлдерин кижи бүрүзү сонуургап номчуур, оларны маңаар болгай.

Хамык ужур акша-төгеринте эвес-ле ыйнаан. Ынчалза-даа солун дээрге чоннуң көрүнчүү, көөр караа, дыңнаар кулаа дээрзин харылзаа ажылдакчылары хандыр бодаар ужурлуг. Хөй-хөй номчукчуларның негелдезинге тодаргай харыыны республиканың харылзаа начальниги эш Чоксум дарый берип шыдаар ирги бе?

Ондар БОРАШ.

Кызыл хоорайның үстүү талазында он тос дугаарлыг аптека бар. Хоорайның үстүү талазында чурттап турарларга оон ажык-дузазы улуг. Аная Кэа-Хем суур-даа, хем кыдыында бажыңнар-даа хамааржыр. Херектиг эмдомну улус моон кээп алыр.

Ол аптеканың эргелекчизи Ольга Борисовна Бужинская коллективтиң ажыл-ишчилериниң чаңгыс демги быжыг сагылга-чурумнуг ажылдап турарын демдегледи.

Мында колдуунда ортумак база дээди эртемниг ажылдакчылар бар.

Белеткээн эмнерни кудуп, савалаар өрээлде Самбуу Долбан биле Чымба Орланмаа хынамчалыг ажылдаан турлар.

Светлана Күдерек бо чылын Кемеровонуң медицина институдун доозар, ам мында бүдүрүлге практиказын чедишкиниг эрттирип турар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ТВ

ФЕВРАЛЬ 11
БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.00 «Эртен». 8.35 Мультфильм. 8.50 Кышкы XVI Олимпий оюннары. 10.10 Телешин. 11.40 Мультфильм. 12.00 Медээлер. 12.20 Концерт. 13.15 Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 14.00 Ритмниг гимнастика. 14.30 Танцы төвөр кижиниң байырлалы. 1-ги кезээ. 15.30 С. Франк. 15.45 Садыг одуруу. 16.00 «Блокнот». 16.05 «Бо силерге херектиг бе?». 16.20 «Ольга Ивановаңың кичээлдери». 16.35 Концерт. 17.00 Мультфильм. 17.15 Концерт. 18.00 Медээлер. 18.20 «Кадыкшылга багай салдарлыг агаар». 18.40 Мультфильм. 18.55 «Херек бижии». 19.15 Режиссер Г. Данелияның фильмнери. 20.45 «Тамчыктыг удукар, чаштар!». 21.00 Медээлер. 21.25 Кышкы XVI Олимпий оюннары. 22.00 «Таныжылга». 22.55 Чаа рубрика. 23.25 Кышкы XVI Олимпий оюннары. 01.00 Медээлер. 01.25 — 01.55 Е. Ласько.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Медээлер. 8.20 Француз дыл. 1-ги чылы. 8.50 Хостуг үеде. 9.05 Француз дыл. 2-ги чылы. 9.35 «Делгем». 10.20 Олимпиада дневниги. 10.50 Уругларга дамчыдылга (француз дыл кичээли). 11.50 Кышкы Олимпий оюннары. 12.30 Тараачыннар айтырыы. 12.50 «Маргыжыышкын». 14.35—14.50 «Баррикадная кудумчузунда».

* * *

18.10 Т. Ин Ко.

КЫЗЫЛДАН

18.25 Мультфильм. 18.35 «Чоннуң социал камгалалы». 19.00 Медээлер. 19.15 «Экивенер!». Информастыг программа. 19.45 Байырыысты хүлээп алыңар. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 Медээлер. 20.20 Хүннүң-не байырлал. 20.30 Каттырынчыг төөгүлер. 2-ги дамчыдылга. 21.05 «Ажылгыр чарылгачы». 21.20 «С. Ходорович болгаш өскелер-даа». 21.45 Кышкы Олимпий оюннары. 22.45 «Мени чиигы-биле садыпканнар». 23.25 Олимпиада дневниги. 00.00 Медээлер. 00.20 Реклама. 00.25—01.55 Кышкы Олимпий оюннары.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.25 Россияже көрнүүлү. 18.40 Хей-ниитиниң санал-оналы. 18.55 Информастыг-анализтиг программа. 19.25 Авто-шоу. 19.55 Реклама.

КЫЗЫЛДАН

20.00 Мультфильмнер. 20.30 Медээлер, реклама. 20.40 «Үениң судалы». 21.10—22.40 Уран-чечен фильм.

КИНО

ФЕВРАЛЬ 11-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: Шина — королева джунглей 9.10, 11.20, 13.40, 16.00 18.20 шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: Кобра 11.00, 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: Осторожно, Василек 9.00, 12.00, У заставы Красные камни 10.30, Огненная корона 13.30, 17.30, Моя мама оборотень 15.30, 19.30 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: Терминатор 13.20, 15.40, 18.00 шактарда.

Индекс 667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

АГАР САНЫ: «Тыва соңбаны № 363305».

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Дээди Совединиң Министрлер Төвүлели. «Шын» солуннуң редакция коллективи.

Редактор
В. Ф. ЧАДАМБА.

Редакцияның телефоннары:
□ Редактор — 3-43-34;
□ Хүлээп алыр чер — 3-34-26;
□ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17;
□ харыысалгалыг секретарь 3-34-92;
□ оралакчызы — 3-45-93;
КИЛДИСТЕР:
□ үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73;
□ көдээ ажыл-агый — 3-41-16;
□ соңнал айтырыглар — — 3-36-82;
□ культура болгаш улус өөредилге 3-39-15;
□ ниитилел политиктиг — 3-34-98;
□ улус депутаттар Советтериниң 3-36-25;
□ медээлер болгаш спорт 3-41-23;
□ чагаа — 3-39-03;
□ очулга — 3-34-39, 3-34-98;
□ корректорлар — 3-34-19;
□ үндүрүкчүлер — 2-27-41;
□ солун келбейн барганда — 2-32-75;
□ бухгалтерия — 3-37-11;

Тыва Республиканың Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографизы. Кызыл Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Солун неделяда 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 29045 экз. Чагыг № 26.